

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
**Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών**

**Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας**

Η Νομισματική Ιστορία της Ρόδου τη Ρωμαϊκή περίοδο

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΜΕΤΑΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗΣ
ΕΡΕΥΝΑΣ

Μεταδιδακτορική ερευνήτρια: Δρ. Ευαγ. Αποστόλου

Επόπτης: Καθηγητής Π. Βαλαβάνης

Αθήνα 2019

Πρόλογος και ευχαριστίες

Η παρούσα έκθεση αποτελεί σύννοψη των αποτελεσμάτων της μεταδιδακτορικής έρευνας της γράφουσας με τίτλο: « *Η Νομισματική Ιστορία της Ρόδου τη Ρωμαϊκή περίοδο* » που εκπονήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ το διάστημα 2014-2019 υπό την εποπτεία του Καθηγητή Π. Βαλαβάνη. Η έκθεση συνοδεύεται από το εποπτικό υλικό που είναι αναγκαίο για την τεκμηρίωση της επιχειρηματολογίας σχετικά με τις νομισματικές εκδόσεις, που εξετάζονται.

Ο προβληματισμός της έρευνας του μεταδιδακτορικού αναπτύχθηκε σταδιακά σε σειρά άρθρων μου από το 2016 κ.ε., ορισμένα από τα οποία είναι υπό δημοσίευση :

E. APOSTOΛΟΥ 2016a, « Les plinthophores rhodiennes, les Romains et la première guerre mithridatique », *RN* 173, 123-136

E. APOSTOΛΟΥ 2016b, « Les plinthophores rhodiennes et la fin de ce monnayage », *CIN* XV, 454-548

E. APOSTOΛΟΥ 2016c, « Δύο ρωμαϊκοί θησαυροί από την πόλη της Ρόδου » (αδημοσίευτο)

E. APOSTOΛΟΥ 2018a, « Monnaies rhodiennes à la tête de Dionysos », *International 2-day Symposium on Numismatics "Mando Oeconomides"*, (Οβολός 13), 109-121

E. APOSTOΛΟΥ 2018b, « L'argent rhodien après les plinthophores », *RN* 175, 129-146

E. APOSTOΛΟΥ 2019a, « Crète-Cyrénaïque et Rhodes : relations continues et influences monétaires » (υπό δημοσίευση στη σειρά *Annuario* Suppl.)

E. APOSTOΛΟΥ 2019b, « Le monnayage rhodien au Ier s. av. J.-C. durant les guerres civiles de la république romaine » (υπό δημοσίευση) και

διάλεξη στο πλαίσιο του Νομισματικού Σεμιναρίου 2018-2019, με τίτλο: « *Η Νομισματική Ιστορία της Ρόδου την Ύστερη Ελληνιστική περίοδο* »

Αφετηρία του προβληματισμού υπήρξαν αρκετά ερωτήματα που έμεναν αναπάντητα, καθώς δεν επαρκούσε ή δεν ικανοποιούσε η υπάρχουσα βιβλιογραφία σχετικά με τη νομισματική πολιτική της Ρόδου κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, όπως:

BMCCaria, cxii-cxviii (εισαγωγή)

R. ASHTON 1991, « A Rhodian Coinage in the Early Imperial Period. (CH 3: no. 82) » στο *Recent Turkish Coin Hoards and Numismatic Studies*, C.S. Lightfoot (εκδ.), 71-90.

R. ASHTON 1996, « A Rhodian Bronze Hoard of the Late Second Century AD », *Studies in Ancient Coinage from Turkey*, R. Ashton (εκδ.), London, 41-42.

R. ASHTON 2001a, « Rhodian Coinage and Mithradates VI », *NC* 161, 53-66

A. KROMANN 1988, « The Greek Imperial Coinage from Cos and Rhodes », στο *Archaeology in Dodecanese*, Dietz S. – I. Papachristodoulou (εκδ.), Copenhagen, 213-217 και

RPCI, 454-457

Πιο επιτακτική έγινε η ανάγκη εξεύρεσης απαντήσεων και ερμηνειών ύστερα από την επεξεργασία του νομισματικού υλικού που μου παραχωρήθηκε από την Εφορεία Αρχ/των Δωδ/σου, το οποίο προέρχεται από τις σωστικές ανασκαφές της Ρόδου. Είναι η κατάλληλη ευκαιρία να εκφράσω τις θερμότερες ευχαριστίες μου στην κα

Μάνια Μιχαηλίδου, Προϊσταμένη της ΕΦΑΔΩΔ καθώς και τους συναδέλφους της Εφορείας που μου εμπιστεύτηκαν τη μελέτη των νομισμάτων ρωμαϊκών χρόνων. Η έρευνα που απαιτείται για την εξαντλητική αξιοποίηση του υλικού παραμένει υποχρέωση και προσεχής στόχος μου.

Επίσης, επιθυμώ να εκφράσω θερμότες ευχαριστίες στον καθηγητή Κλασσικής Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ κ. Π. Βαλαβάνη, που δέχτηκε ευχαρίστως να αναλάβει την εποπτεία της έρευνάς μου και να «στεγάσει» υπό το ΕΚΠΑ τη μεταδιδακτορική μελέτη μου. Εξαιρετικά εγκάρδιες ευχαριστίες οφείλω στον καθηγητή κ. Olivier Picard, ομότιμο καθηγητή του Παν/μίου Paris IV - Sorbonne, και μέλος της Ακαδημίας (Institut de France), καθώς επίσης στον διακεκριμένο νομισματολόγο κ. Michel Amandry, τέως Διευθυντή του Cabinet des Medailles και στην κα Catherine Grandjean, καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο της Tours. Εκφράζω, ακόμη, θερμότες ευχαριστίες στην κα Σελήνη Ψωμά, καθηγήτρια στο τμήμα Κλασσικής Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ για τις ουσιαστικές βιβλιογραφικές υποδείξεις της, στην κα Ελένη Παπαευθυμίου, φίλη και συνάδελφο, συνεργάτιδα του Πανεπιστημίου της Tours, για την πολύπλευρη υποστήριξή της, καθώς και στην κα Χαρίκλεια Παπαγεωργιάδου, Διευθύντρια Ερευνών στο ΕΙΕ, στον Τομέα Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας, για τις σημαντικές συμβουλές της σχετικά με τα ποικίλα ζητήματα που με απασχόλησαν.

Επιθυμώ, τέλος, να ευχαριστήσω θερμά το ΥΠΠΟΑ, συγκεκριμένα τα μέλη της Επιτροπής των Ερευνητικών Αδειών, καθώς και τον Προϊστάμενο του Νομισματικού Μουσείου κ. Γ. Κακαβά, για την χορήγηση ερευνητικής άδειας τριών εξαμήνων στο χρονικό διάστημα Σεπτεμβρίου 2015-Σεπτεμβρίου 2017, οπότε και διεξήχθη το μεγαλύτερο μέρος της έρευνας.

Νομισματική ιστορία της Ρόδου κατά τη ρωμαϊκή περίοδο

Η ροδιακή νομισματοκοπία πριν τις πλινθοφόρους δραχμές

Η Ρόδος, δύο περίπου αιώνες μετά τον συνοικισμό της Λίνδου, Καμίρου και Ιαλυσού σε ενιαία πόλη-κράτος, δηλαδή κατά τον 3^ο προς 2^ο αιώνα π.Χ., αποτέλεσε σπουδαίο και σπάνιο παράδειγμα ελεύθερης και ευημερούσας πολιτείας. (χάρτης 1)

Η συνθήκη της Απάμειας, το 188 π.Χ. σφράγισε μια πολυετή περίοδο πολεμικών αναμετρήσεων της Ρόδου¹. Έχοντας κερδίσει θέση μεταξύ των νικητών, βγήκε ωφελημένη εξασφαλίζοντας επιπλέον κτήσεις στην Καρία και την Λυκία, μια εδαφική επέκταση του κράτους εξαιρετικά σημαντική.

Μέσα στο πρώτο τέταρτο του 2^{ου} αιώνα π.Χ., το οικονομικό και πολιτικό οικοδόμημα της Ρόδου είχε φτάσει στο απόγειο υπεροχής και ευημερίας, γνωρίσματα που είχαν αρχίσει να διαφαίνονται από τις προηγούμενες δεκαετίες. Ενδεικτικά μόνο, αναφέρουμε την πολύπλευρη, απ' όλες τις δυνάμεις της εποχής, μεγάλη υλική υποστήριξη προς το ροδιακό κράτος όταν το 228/7 π.Χ. το νησί, κυρίως η πρωτεύουσά του, επλήγη από ισχυρότατο καταστροφικό σεισμό².

Τότε ξεκίνησε η τελευταία μεγάλη προ-πλινθοφόρος νομισματική παραγωγή (εικ. 1) με σταθερούς νομισματικούς τύπους (κεφαλή Ηλίου σχεδόν μετωπική/ρόδον με σύμβολα και ονόματα υπευθύνων κοπής). Συνεχίστηκε ως την πρώτη δεκαετία του 2^{ου} αιώνα προκειμένου να καλυφθούν οικονομικά, εκτός από τις καταστροφές του σεισμού και οι ατελείωτες ανάγκες των προαναφερόμενων εχθροπραξιών. Τα δίδραχμα ήταν η κατεξοχήν νομισματική αξία των ροδιακών κοπών του 3^{ου} αιώνα π.Χ., (η κεφαλή του Ηλίου από τα μέσα του 3ου αιώνα π.Χ. κ.ε. έγινε ακτινοστεφής, λεπτομέρεια διαφοροποίησής της από την μέχρι τότε μη ακτινοστεφή απεικόνισή της, ενώ ο οπισθότυπος -το ρόδον- είχε πλέον στικτό κύκλο: ενδείξεις ελέγχου της παραγωγής ή αντικατάστασης με τη νεότερη)³. Επίσης, κόπηκαν και τετράδραχμα έως

¹ Αρχικά με τον Φίλιππο Ε', ο οποίος γύρω στο 200 π.Χ., επιχείρησε διείσδυση στην Καρία, τελικά ανεπιτυχώς, και στη συνέχεια με τη συμμετοχή της Ρόδου στον πόλεμο κατά του Αντιόχου Γ', στο πλευρό των Ρωμαίων, βλ. BERTHOLD 1984, 102-166.

² GABRIELSEN 1997, 75-78.

³ APOSTOLOU 1999. ASHTON 2001b, ιδίως 85-90.

τις τελευταίες δεκαετίες του 3^{ου} και στην αρχή του 2^{ου} αιώνα π.Χ. Τότε η Ρόδος έκοψε και τετράδραχμα με τους τύπους τους Αλεξάνδρου, νομίσματα διεθνή. (εικ. 2)

Τέλος εκδόθηκαν δραχμές σε σημαντική ποσότητα, καθώς και ημίδραχμα. (εικ. 3) Οι δραχμές είχαν βάρος μειωμένο σε σχέση με τον ροδιακό σταθμητικό κανόνα της εποχής, χωρίς όμως να υπάρχει εμφανής διαφοροποίηση από τον γνωστό και αναγνωρίσιμο νομισματικό τους τύπο. Το βάρος τους προσαρμόστηκε σε εκείνο του αττικού τετράβολου και του αιγνιτικού τριώβολου (2,50-2,80 γρ). Σύντομα, οι δραχμές αυτές θα αποτελούσαν το πρότυπο για την έκδοση πλήθους απομιμήσεων από πολλά άλλα, μικρά κυρίως, νομισματοκοπεία τόσο του ελλαδικού και του μικρασιατικού όσο και του νησιωτικού χώρου⁴.

Γύρω στο 190 π.Χ. η κοπή νέων δραχμών, των πλινθοφόρων, αντανακλά μια νομισματική μεταρρύθμιση : την αντικατάσταση των παλαιών με τις πλινθοφόρους δραχμές.(εικ. 4) Εκτός από τις καινοτομίες που παρατηρούνται στην παραλλαγή των νομισματικών τύπων στις νέες ροδιακές δραχμές, η πλινθοφόρος σηματοδοτεί την επιλογή να διατηρηθεί ο κλειστός χαρακτήρας του οικονομικού συστήματος της Ρόδου, ο οποίος θα κινδύνευε αν συνεχιζόταν η κυκλοφορία του υπερβολικού πλήθους των προ-πλινθοφόρων δραχμών, αλλά και του μη επίσημου νομίσματος, των ψευδο-ροδιακών. Ιδίως οι ψευδο-ροδιακές δραχμές της Κρήτης (εικ. 5), που ήδη κόβονταν και κυκλοφορούσαν την περίοδο αυτή, ήταν από κακό κράμα αργύρου εκτός του χαμηλότερου βάρους τους⁵. Πάντως το μεγαλύτερο πλήθος των ψευδο-ροδιακών εκδόσεων, τόσο από νομισματοκοπεία του ελλαδικού όσο και του μικρασιατικού χώρου, φαίνεται να σχετίζονται με τον 3^ο μακεδονικό πόλεμο και χρονολογούνται την περίοδο αυτή⁶.

Η περίοδος των πλινθοφόρων νομισμάτων

Οι πλινθοφόροι δραχμές, φέρουν έγκοιλο τετράγωνο στην πίσω όψη, την πλίνθο, όπως δηλώνει το όνομα τους. Την ταύτιση του όρου με τα νομίσματα αυτά, την οφείλουμε στον Louis Robert. Ο όρος είναι η επίσημη ονομασία τους και απαντά σε

⁴ APOSTOULOU 1996. BRESSON 2001b.

⁵ ASHTON 1987, 28-39.

⁶ APOSTOULOU 2002. Επίσης, PSOMA 2017-18, 124-135, όπου υποστηρίζεται η άποψη ότι οι επίσημες ελαφρές ροδιακές και οι πολυάριθμες ψευδο-ροδιακές ανήκουν στο *αργύριον συμμαχικόν* το οποίο αναφέρεται σε πλήθος επιγραφών (από Δελφούς, Δήλο κ.α.) και χρονολογούνται στα μέσα και το τέλος του 2^{ου} αιώνα π.Χ.

πολυάριθμες επιγραφές στη Δήλο, τη Μικρά Ασία και στη Λυκία⁷. Η μελέτη και κατάταξη του συνόλου τους έγινε από τον K. Jenkins πριν από τριάντα χρόνια, και παραμένει έγκυρη⁸.

Το πρώτο group (A) του Jenkins, φαίνεται ποσοτικά ιδιαίτερα πλούσιο, με αρκετά πυκνές διασταυρώσεις στις μήτρες (εμπροσθοτύπων) των πολυάριθμων (26 ονόματα στον οπισθότυπο) υπευθύνων κοπής. Τα μισά περίπου ονόματα απ'αυτά που βρίσκονται στις νέες πλινθοφόρους δραχμές απαντούν και στις προ-πλινθοφόρες εκδόσεις τετραδράχμων, διδράχμων και δραχμών. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι είναι οι ίδιοι υπεύθυνοι κοπής, που ανέλαβαν χωρίς ιδιαίτερη χρονική απόσταση και την έκδοση της νέας ροδιακής δραχμής.

Η έως πρόσφατα επικρατούσα αντίληψη ότι το οικονομικό και πολιτικό οικοδόμημα της Ρόδου κλονίστηκε μετά το 167 π.Χ., εξαιτίας της οριστικής απώλειας των κτήσεων της Ρόδου στην Καρία και τη Λυκία, ύστερα από μακροχρόνιες εμπόλεμες αναμετρήσεις που την αποδυνάμωσαν, αλλά κυρίως εξαιτίας της κήρυξης της Δήλου από τους Ρωμαίους σε ελεύθερο λιμένα, από το 166 π.Χ., σήμερα πλέον αναθεωρείται και ανασκευάζεται⁹.

Η ρωμαϊκή παρουσία στην ελληνιστική Ανατολή, που σταδιακά μετατράπηκε σε ηγεμονία, περιόρισε σαφώς τις δραστηριότητες της Ρόδου σε διεθνή θέματα, όμως το εξαιρετικά ζωηρό εμπόριο, που είχε αναπτύξει η Ρόδος, σε συνδυασμό με τη ναυσιπλοΐα σε μακρινούς προορισμούς δεν περιορίστηκε. Αντιθέτως διατηρείται, όπως φαίνεται από το μεγάλο πλήθος ενσφράγιστων λαβών ροδιακών αμφορέων, που βρέθηκαν σε πολλές, ακόμα και αρκετά μακρινές περιοχές της Μεσογείου και του Εύξεινου Πόντου¹⁰. Κάμψη στα ποσοστά της διείσδυσης των ροδιακών αμφορέων παρουσιάζεται προς τα τέλη του 2^{ου} αιώνα π.Χ.

Το group B των πλινθοφόρων εκδόσεων παρουσιάζει αρκετές διαφορές από το group A: κόβονται πλέον και ημίδραχμα, εύχρηστη αργυρή υποδιαίρεση, ενώ η χάραξη των νομισματικών τύπων, πιο συγκεκριμένα της κεφαλής του Ηλίου, αποκτά νέα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά (είναι μεγαλύτερη σε μέγεθος με ανήσυχη έκφραση). Και στα ημίδραχμα ο Jenkins ξεχώρισε δύο ομάδες με διαφορές στην

⁷MARCELLESI 2007, 45-90.

⁸JENKINS 1989, 101-119.

⁹GABRIELSEN 1993, 132-161.

¹⁰KONTOPINH 1981, 226.GABRIELSEN 1997, 65—67. LUND 2014, 300-301.

εγγάραξη των μητρών. Τέλος, οι διασταυρώσεις στις μήτρες της ομάδας Β είναι αρκετά περιορισμένες, αντίθετα από ό,τι συνέβαινε στην ομάδα Α. Το επόμενο group, το C, περιλαμβάνει μόνον δραχμές, οι διασταυρώσεις στις μήτρες είναι λιγοστές, σε 4-5 μόνο περιπτώσεις ανά δύο υπεύθυνοι κοπής χρησιμοποιούν την ίδια μήτρα εμπροσθοτύπου. Η λιτή νομισματική παραγωγή των ομάδων Β και C δίνει την εντύπωση ότι το ροδιακό νομισματοκοπείο, από το τέλος της πρώτης ομάδας Α, που όλα δείχνουν πως η χρονολόγησή της σταματά το 167/6 π.Χ., για το επόμενο χρονικό διάστημα, που διήρκεσε αρκετές δεκαετίες, προχώρησε σε περιορισμένες, τις αναγκαίες μόνο νομισματικές εκδόσεις¹¹.

Η ομάδα D (εικ. 6), αντίθετα, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον: ιδιαίτερα μεγάλος είναι ο αριθμός των ημιδράχμων που εκδίδονται τότε: από 28 υπεύθυνους κοπής γνωρίζουμε 59 εκδόσεις δραχμών και 489 εκδόσεις ημιδράχμων. Σημαντικό στοιχείο είναι η εντυπωσιακή παραγωγή χρυσών νομισμάτων που συνδέεται με το group αυτό¹². (εικ. 7) Οι χρυσές ροδιακές εκδόσεις που προ-υπήρξαν τους τρεις προηγούμενους αιώνες, είτε με ροδιακούς είτε με διεθνείς τύπους, μας είναι γνωστές από μία μόνο νομισματική αξία, τον στατήρα. Αντιθέτως, στην περίπτωση των χρυσών πλινθοφόρων εκδόσεων που συνδέονται με την ομάδα D απαντούν και αρκετές υποδιαίρεσεις του στατήρα: ημιστάτηρο, τρίτη στατήρα (με αμφιβολίες αν πράγματι υπάρχει η υποδιαίρεση αυτή), και ¼ στατήρα¹³.

Επίσης, την περίοδο του group D, κόπηκαν πάλι, σε περιορισμένες μάλλον ποσότητες, αργυρά δίδραχμα, τα οποία μας είναι γνωστά από ένα μόνον ανασκαφικό εύρημα¹⁴. Ας θυμηθούμε ότι η κοπή δίδραχμου είχε σταματήσει στη Ρόδο, από τις αρχές ήδη του 2ου αιώνα π.Χ.

Ο νομισματικός υπεύθυνος Τιμοκράτης (εικ. 8), που απαντά τόσο στις πλινθοφόρες όσο και τις χρυσές κοπές του group D -με σύμβολο το άφλαστον-, έκοψε και το δίδραχμο, που φέρει γνωστούς τύπους, τους προ-πλινθοφόρους, των

¹¹ APOSTOULOU 2011, 367-374.

¹² APOSTOULOU 1999, 2016a, 123-136, 2016b.

¹³ HACKENS (et LEVY) 1965, 503-534.

¹⁴ Από τη Ρόδο, APOSTOULOU 2011. Εύστοχες παρατηρήσεις για παρόμοιες επανεμφανιζόμενες νομισματικές εκδόσεις από άλλες περιοχές της Μ. Ασίας, βλ. MEADOWS. 2001, 53-63.

διδράχμων του ύστερου 3^{ου} /πρώιμου 2^{ου} αιώνα π.Χ.¹⁵. Πάντως η απόπειρα έκδοσης διδράχμων, δεν είχε συνέχεια τη συγκεκριμένη περίοδο· μάλλον εντάσσεται στην πληθωρική νομισματική παραγωγή της ομάδας D.

Αναφορικά με τα ονόματα των υπευθύνων κοπής των group D και της υπο-ομάδας D¹ αρκετά δεν είναι γνωστά ως ονόματα Ροδίων πολιτών¹⁶. Ο Alain Bresson θεωρεί πως υπήρξε μια καθολική σχεδόν ανανέωση των νομισματοκόπων στις ομάδες αυτές συγκρίνοντάς τις με τις προηγούμενες ομάδες και αποκαλεί **νέους άνδρες**, τα πρόσωπα που επιστρατεύτηκαν από το ροδιακό κράτος για αυτές τις νομισματικές εκδόσεις (του group D). Τέλος, τα ονόματα της τελευταίας πλινθοφορικής ομάδας E, είναι διαφορετικά από αυτά της προηγούμενης ομάδας D, ενώ οι δραχμές της έσχατης ομάδας, όπως φαίνεται από τους θησαυρούς, δεν αποθησαυρίζονται με προγενέστερα πλινθοφόρα νομίσματα, αλλά συνηθέστερα μαζί με μετα-πλινθοφορικά νομίσματα¹⁷.

Το group D συνδέεται με επείγουσες προετοιμασίες των Ροδίων, για την αναπόφευκτη αντίστασή τους στις δυνάμεις του Μιθριδάτη ΣΤ', ο οποίος πράγματι πολιόρκησε την Ρόδο το 89 π.Χ. Πλήθος Ρωμαίων, μεταξύ των οποίων ο κυβερνήτης της ρωμαϊκής επαρχίας Ασίας, Κάσσιος, κατέφυγαν στη Ρόδο, που όφειλε να αναπτύξει την καλύτερη δυνατή άμυνα. Κάτω από αυτές τις συνθήκες γίνεται κατανοητός ο τεράστιος όγκος της νομισματικής παραγωγής του group D, δεδομένου ότι ο χρυσός στατήρας ισοδυναμούσε με 20 τουλάχιστον αργυρές αττικές δραχμές, ενώ κόπηκαν αρκετά ημιστάτηρα και ακόμα περισσότερα τέταρτα χρυσού στατήρα, χωρίς να παραβλέπουμε τις αργυρές κοπές (δίδραχμο, δραχμές και τα πολυάριθμα ημίδραχμα).

Αυξανόμενος είναι στη Ρόδο κατά τον 2^ο και τον 1^ο αιώνα π.Χ. ο ρόλος των ιδιωτικών συλλόγων, γνωστών ως *κοινά* ή *έρανοι*. Τα κοινά είχαν τους δικούς τους θεσμούς, νόμους που αναπαρήγαγαν αυτούς του κράτους. Μέλη τους μπορούσαν να είναι άνδρες και γυναίκες, ελεύθεροι και δούλοι, πολίτες και ξένοι, οι οποίοι μοιράζονταν τη ζωή του κοινού, κυρίως τη λατρευτική και τελετουργική της πλευρά. Για την ταφή των μελών τους μερικά κοινά είχαν τη δυνατότητα να εξασφαλίσουν ιδιόκτητη γη στη ροδιακή νεκρόπολη. Ορισμένα κοινά είχαν χρηματικά αποθέματα

¹⁵Το βάρος του κυμαινόταν κάτω από τα 6γρ., ένα περίπου γραμμάριο αργύρου λιγότερο από τα δίδραχμα του τέλους 3^{ου} –αρχών 2^{ου} αιώνα π.Χ. APOSTOΛΟΥ 2011.

¹⁶JENKINS 1989, 105 και 114. Επίσης BRESSON 2001a.

¹⁷APOSTOΛΟΥ 2016a, 128-129.

διόλου ευκαταφρόνητα και μπορούσαν να χορηγήσουν δάνεια, να χρηματοδοτήσουν συναλλαγές. Με πολλούς τρόπους δημιουργούσαν ποικίλους δεσμούς με την κοινωνική ελίτ της Ρόδου. Ο Vincent Gabrielsen θυμίζει ότι, από το 137 π.Χ., ξένοι εγκατεστημένοι στη Ρόδο είχαν δημιουργήσει εταιρείες που δραστηριοποιούνταν σε ποικίλους τομείς, με πιο προηγμένους τρόπους απ'ότι στο παρελθόν. Ναύκληροι και γεωργοί εγκατεστημένοι στη Λίνδο, που είχαν θέσει τα επιχειρηματικά τους συμφέροντα υπό την προστασία της Αθηνάς Λινδίας, ανέπτυσαν ισχυρές σχέσεις ιδίως με την τοπική ελίτ¹⁸.

Από το περιβάλλον, ίσως, αυτό των πολυάριθμων κοινών φαίνεται πως προέρχονται οι υπεύθυνοι νομισματοκόποι για τις εκδόσεις της ομάδας D. Δεν αποκλείεται η κοπή αυτή να έγινε στην περιοχή που εντοπίζονται δύο επιγραφές (α. ΕφΑΔωδ, Ε1438, κατάλογος εισφορών, ίσως από κάποια ιδιοκτησία κοινού στην περιοχή Ποντώρεια, (χάρτης 2) και β. Lindos II, 278, κατάλογος ονομάτων από την Ακρόπολη της Λίνδου) με αρκετά ονόματα ίδια με αυτά των νομισματοκόπων του group D¹⁹. Ίσως δεν ήταν δυνατόν να συμβεί διαφορετικά, καθώς η πολιορκία της πόλης από τον Μιθριδάτη ΣΤ' και ταυτόχρονα οι μεγάλες και πειστικές δαπάνες του πολέμου επέβαλαν προφανώς να γίνει η νομισματική παραγωγή εκτός της πολιορκούμενης πόλης της Ρόδου. Άλλωστε και κατά την πολιορκία της Ρόδου από τον Δημήτριο, το 305/304 π.Χ., η περιοχή της Λίνδου ήταν ο σωτήριος πυρήνας αντίστασης του νησιού. Όπως έχει υποστηριχθεί από τον Alain Bresson, το ιερό της Αθηνάς Λινδίας διέθεσε ιδιαίτερα πολύτιμα αφιερώματα, τα οποία ρευστοποιούνταν και κάλυπταν επείγουσες και μεγάλες δαπάνες²⁰.

Έχει επίσης υποστηριχθεί σε πρόσφατο άρθρο μου ότι η Ρόδος υιοθέτησε τα ρωμαϊκά βάρη και οι ροδιακές πλινθοφόροι δραχμές της ομάδας D αντιστοιχούσαν στα αργυρά *quinarīi*, ενώ τα ημίδραχμα στους ρωμαϊκούς αργυρούς σηστέριους, καθώς και το βάρος τους, γύρω στο 1γρ. συνηγορεί σε αυτό²¹.

¹⁸GABRIELSEN 1997, 123-129. THOMSEN 2013. APOSTOULOU 2016a, 123-136, 2016b.

¹⁹Για την ανατολική παράκτια θέση του δήμου Ποντωρέων της Ιαλυσίας, βόρεια της Λίνδου, σε γειτνίαση με το ιερό της Αθηνάς Λινδίας, ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ 1989, 131-144 και 198-200.

²⁰BRESSON 2006b. APOSTOULOU 2016a.

²¹ Αξίζει να αναφερθεί ότι περί το 100 π.Χ., η Ρώμη είχε ψηφίσει νόμο για την επανέκδοση αργυρού *quinarīus*, μετά από έναν αιώνα περίπου, και περί το 92 π.Χ., αργυρού σηστέριου, BURNETT 1987, 21.

Τα δίδραγμα, μετά τα πλινθοφόρα, του 1^{ου} π.Χ. αιώνα (εικ. 9)

Νομισματική παραγωγή διδράχμου ξεκίνησε στη Ρόδο εκ νέου μετά τη διακοπή των πλινθοφόρων εκδόσεων με παραλλαγή στο νομισματικό τύπο (οπισθότυπο): το ρόδον είναι ανθισμένο και θεάται από πάνω· ο τύπος διασαφήνιζε ότι αυτό ήταν πλέον το *δόκιμον*²² ροδιακό νόμισμα, το δίδραχμο με νέο βάρος, περί τα 4γρ. Ο εμπροσθότυπος απεικόνιζε την κεφαλή του Ηλίου κατά μέτωπο. Αυτή η νομισματική αξία, το δίδραχμο, συνδεόταν ιδιαιτέρως, όπως ήδη αναφέραμε, με την λαμπρή περίοδο του 3^{ου} αιώνα π.Χ., την εντυπωσιακή ανάπτυξη της ροδιακής οικονομίας, την πολιτική ακτινοβολία της Ρόδου, τον δυναμισμό στην αντιμετώπιση των πειρατών, την εξασφάλιση της απρόσκοπτης ναυσιπλοΐας και της προστασίας των θαλάσσιων δρόμων, τέλος με την πολύπλευρη εμπορική δραστηριότητα του ροδιακού κράτους.²³

Το δίδραχμο του 1^{ου} αιώνα π.Χ. θα πρέπει να συνέβαλε στην απόσυρση των προηγούμενων πλινθοφόρων δραχμών και ημιδράχμων από την κυκλοφορία στη ροδιακή επικράτεια· ισοδυναμούσε με 2 πλινθοφόρους δραχμές των τελευταίων ομάδων D και E και παράλληλα αντιστοιχούσε στο ρωμαϊκό δηνάριο.

Μετά την ανεπιτυχή πολιορκία της ροδιακής πρωτεύουσας από τον Μιθριδάτη ΣΤ' (89/88 π.Χ.), την σταθερή φιλορρωμαϊκή στάση της Ρόδου έως την έκβαση του πολέμου υπέρ των Ρωμαίων, το 84 π.Χ., ο Σύλλας αύξησε γενναιόδωρα τις ροδιακές κτήσεις τόσο στο Αιγαίο (Τήνο, Νάξο, ίσως και την Αμοργό), όσο και στα μικρασιατικά εδάφη (επικράτεια της Καύνου)²⁴. Ήδη συνδέσαμε την κοπή των πλινθοφόρων νομισμάτων της ομάδας D με τις δαπάνες αντιμετώπισης του μιθριδατικού κινδύνου. Η τελευταία ομάδα E παρουσιάζει χαλαρή σύνδεση με την προηγούμενη και ογκωδέστατη ομάδα D, ενώ φαίνεται ότι ο κατεξοχήν ρόλος των νομισμάτων αυτών είναι η κάλυψη πολεμικών δαπανών προς στήριξη των ρωμαϊκών δυνάμεων που επιχειρούσαν έως και τα τέλη της περιόδου 90-80 π.Χ. στην ανατολική Μεσόγειο.

Εξαιρετικά αρμονικές υπήρξαν οι σχέσεις της Ρόδου και με τους ρωμαίους στρατηγούς που ανέλαβαν αρχικά αποστολές εξόντωσης της πειρατείας την αμέσως επόμενη περίοδο, ειδικότερα : αν και δεν προσέφεραν πλοία στον Μάρκο Αντώνιο τον Κρητικό (72 π.Χ.), ενίσχυσαν ωστόσο τον Τριάριο στην νικηφόρα πολιορκία της

²²PICARD 1996, 243-250.

²³GABRIELSEN 2013, 66-81.

²⁴SARTRE2006, 385.

Απολλωνίας στον Πόντο. Ακόμη, στρατιωτικές τους δυνάμεις στήριξαν τον Πομπήιο έως τη μάχη στα Φάρσαλα (48 π.Χ.), και τον Ιούλιο Καίσαρα σε όλες τις εκφάνσεις της πολεμικής δράσης που ανέπτυξε στη ΝΑ Μεσόγειο (αλεξανδρινό πόλεμο, μάχες στη Β. Αφρική).

Η στροφή στις χαλκές βαρύσταθμες κοπές

Στην επόμενη φάση των εμφυλίων πολέμων της Ρώμης, ο Κάσσιος, από τους πρωτεργάτες στη δολοφονία του Καίσαρα, φθάνοντας με μεγάλες πολεμικές δυνάμεις στην περιοχή της Ρόδου, αφού εξουδετέρωσε την αντίστασή της, ενώ σύλησε την πλούσια σε καλλιτεχνήματα πρωτεύουσα, απαίτησε όλο τον πλούτο του τόπου (ιδιωτικό και δημόσιο) σε πολύτιμο μέταλλο και έφυγε έχοντας συγκεντρώσει 8.500 τάλαντα²⁵. Μετά την τεράστια οικονομική απογύμνωση, ρωμαϊκή φρουρά εγκαταστάθηκε στη Ρόδο, ενώ η έκβαση της μάχης των Φιλίππων, έβαλε τέλος στα δεινά των Ροδίων. Αποχωρώντας η ρωμαϊκή φρουρά, ο επικεφαλής Cassius Parmensis πυρπόλησε τον εναπομείναντα στα νεώρια της Ρόδου στόλο (περίπου 30 πλοία), πλήγμα καίριο και αθεράπευτο πλέον στην έως πρόσφατα σπουδαία ναυτική δύναμη των Ροδίων²⁶.

Ο Μάρκος Αντώνιος, κυρίαρχος της ανατολικής Μεσογείου μετά τους Φιλίππους, ενίσχυσε εδαφικά το ροδιακό κράτος με τα νησιά Άνδρο, Τήνο, Νάξο και μάλλον Αμοργό και, στη μικρασιατική ακτή, τη Μύνδο. Ακόμη φρόντισε ώστε ο Ηρώδης, αφού του αναγνωρίστηκε η ηγεμονία του ιουδαϊκού πληθυσμού, άλλοτε υπό σελευκιδική εξουσία, να ενισχύσει οικονομικά τους Ροδίους για την αποκατάσταση πληγέντων ιερών (όπως ο ναός του Πυθίου Απόλλωνος) της πρωτεύουσας και την οικοδόμηση νέου στόλου²⁷.

Οι πιο πάνω συνθήκες αντανακλώνται και στη ροδιακή νομισματική παραγωγή : έχουμε ήδη υποστηρίξει ότι η καταστροφή, που προκάλεσε η κατάληψη από τον Κάσσιο, οδήγησε στην οριστική κατάργηση των αργυρών νομισματικών εκδόσεων στη Ρόδο, όπως των διδράχμων των οποίων οι τελευταίες ίσως εκδόσεις θα έγιναν

²⁵ΚΑΡΟΥΖΟΣ 1973, 22. KIRBIHLER 2013.

²⁶Ο GABRIELSEN 1997, 100, σημ. 92, εκφράζει επιφυλάξεις για την άποψη ότι υπήρξε ολοσχερές και αθεράπευτο πλήγμα στο στόλο και στην ναυτική υπόσταση της Ρόδου.

²⁷Βλ. HILLER VON GAERTRINGEN 1931, 807-808.

ακριβώς τότε²⁸. Έχουμε την πεποίθηση ότι η κοπή μεγάλου, βαρύσταθμου, χαλκού νομίσματος (διαμ.: 35χιλ, βαρ.: 18-24γρ) με τους τύπους: μετωπική κεφαλή Ηλίου/ρόδον ανθισμένο που θεάται από πάνω εντός στεφάνου δρυός, σχετίζεται εικονογραφικά και χρονολογικά με τα προαναφερόμενα αργυρά δίδραχμα· οι νομισματικοί τύποι είναι παρόμοιοι με μόνη την αντικατάσταση του στικτού κύκλου, που περιβάλλει τον οπισθότυπο στα αργυρά δίδραχμα με στεφάνι δρυός στα μεγάλα χαλκά²⁹. (εικ. 10) Ένα νόμισμα της ομάδας αυτής που φυλάσσεται στο Νομισματικό Μουσείο, θεωρούμενο χαλκό βαρύσταθμο ροδιακό, διαπιστώθηκε ότι είναι κράμα αργύρου με χαλκό, με αυξημένο το ποσοστό αργύρου (Ag c.70 c/%)³⁰. Μολονότι είναι το μοναδικό γνωστό μέχρι σήμερα από κράμα αργύρου, ενισχύεται η υπόθεση ότι η συγκεκριμένη νομισματική σειρά εκδόθηκε σε περίοδο έλλειψης πολύτιμου μετάλλου, υπό έκτακτες συνθήκες, όπως προφανώς θα ήταν η κατάσταση στη Ρόδο μετά την κατάληψη από τον Κάσσιο, την εγκατάσταση φρουράς στο νησί κλπ³¹. Όσο για την ονομαστική αξία του νομίσματος φαίνεται λογικό ότι είναι εκείνη του αργυρού τετραδράχμου αττικού βάρους. Αττικό βάρος είχαν τα τετράδραχμα της Σμύρνης, την παράσταση της πίσω όψης των οποίων περιέβαλλε στεφάνι δρυός, αλλά και τα τετράδραχμα της Μακεδονίας - ρωμαϊκής επαρχίας (με στεφάνι παρόμοιο στον οπισθότυπο).

Εξετάσαμε, επίσης, το ροδιακό χάλκινο νόμισμα (17/18-21/22χιλ, 3- 5/6γρ), που απαντά στη βιβλιογραφία ως οβολός και φέρει τύπους: κεφαλή Ηλίου προς δεξ./ρόδον ανθισμένο που θεάται από πάνω μέσα σε στικτό κύκλο³². (εικ. 11) Έχει οπισθότυπο παρόμοιο με του βαρύσταθμου χαλκού -που θεωρούμε τετράδραχμο- και

²⁸Η εγκατάλειψη των αργυρών εκδόσεων από τις ελληνικές πόλεις, κατά κανόνα οριστική, έχει διαπιστωθεί στις περισσότερες περιοχές του αρχαίου κόσμου, αφενός διότι κατά την δεκαετία 50-40 π.Χ. παγιώθηκε η χρήση του ρωμαϊκού δηναρίου στις συναλλαγές σε άργυρο, αφετέρου διότι είχε πλέον συντελεσθεί τεράστια οικονομική-χρηματική αφαίμαξη του ελληνικού κόσμου, BURNETT 1987, 41. Το αργυρό ροδιακό νόμισμα που θεωρείται δραχμή των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων, βλ. RPCI, 2744, ίσως συνδέεται με τις τελευταίες κοπές των διδράχμων, καθώς φέρει τους ίδιους νομισματικούς τύπους, αν και έχει χαμηλότερο βάρος (περί τα 3γρ).

²⁹ASHTON 1991, APOSTOΛΟΥ 2018a,2019b.

³⁰Σύμφωνα με τη μέθοδο XRF. APOSTOΛΟΥ 2019b. Πάντως οι αναλύσεις δύο ακόμη νομισμάτων της ίδιας σειράς δεν είχαν παρόμοια αποτελέσματα· κυριαρχούσε το κράμα χαλκού, διαφορετικό στο κάθε νόμισμα.

³¹Γνωστές κοπές αργυρών τετραδράχμων Μαρωνείας και στεφανηφόρων δραχμών Αθηνών συνεχίζουν να κόβονται ως χάλκινες εκδόσεις με τους ίδιους τύπους, ίσως και την ίδια ονομαστική αξία, μετά τον Α΄ Μιθριδατικό πόλεμο, βλ. αντίστοιχα PICARD 2017, 216-7 και KROLL 1993, 80-82.

³²ASHTON 1991, APOSTOΛΟΥ 2019b.

των τελευταίων αργυρών διδράχμων, κυρίως όμως φέρει ονόματα νομισματοκόπων όπως εκείνων που συναντώνται στις εκδόσεις της χαλκής βαρύσταθμης σειράς των θεωρούμενων τετραδράχμων, επομένως οι χαλκοί οβολοί φαίνεται πως είναι σύγχρονοι με τη σειρά αυτή. Έχουμε πρόσφατα υποστηρίξει ότι ο χαλκός οβολός της Ρόδου ίσως αντιστοιχεί στο ελαφρό ρωμαϊκό as που απαντά και στη Λάμψακο-ρωμαϊκή αποικία³³. Ακόμη, υποστηρίξαμε πρόσφατα ότι το πιο αξιόλογο μεγάλο ροδιακό χαλκό νόμισμα (25-28χιλ., περί τα 16γρ.) με τύπους αυστηρά ροδιακούς: ακτινοστεφής κεφαλή Ηλίου προς τα δεξιά/ Ρ-Ο, ρόδον, με διάφορα σύμβολα στα πεδία, (όλη η παράσταση σε στικτό κύκλο) (εικ. 12), είναι η πρώτη χάλκινη ροδιακή δραχμή. Φαίνεται ότι εκδόθηκε αμέσως μετά την έκβαση της μάχης των Φιλίππων, την εκδίωξη της ρωμαϊκής φρουράς από τη Ρόδο και απηχεί την ζωτική ανάγκη του ροδιακού κράτους να δείξει ικανότητα και χρηματική-οικονομική ετοιμότητα στις νέες συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί³⁴. Είναι αξιοσημείωτο ότι ροδιακές επιγραφές, αναφερόμενες σε πανηγύρεις ιερών μνημονεύουν με ιδιαίτερη έμφαση το έτος μετά τον πόλεμο και κυρίως η τιμητική επιγραφή στο βάθρο αγάλματος του ιερέα της Αθηνάς Λινδίας Φιλίππου Φιλίππου αναφέρεται στη θητεία του με τον προσδιορισμό *ἐφ' οὗ ἂ εἰρήνη καὶ εὐετηρία ἐγένετο...*(42/1 π.Χ.)³⁵. Τότε πιστεύουμε ότι ξεκίνησε η κοπή των χάλκινων δραχμών της Ρόδου. Υποστηρίξαμε, ακόμη, ότι η ανωτέρω χαλκή ροδιακή δραχμή ισοδυναμεί με τον ρωμαϊκό dupondius, υποδιαίρεση εξαιρετικά δημοφιλή μεταξύ και των ρωμαίων imperatores³⁶. Ας σημειωθεί ενδεικτικά ότι νόμισμα αντίστοιχου βάρους και διαμέτρου είχε ήδη κοπεί, περί το 44 π.Χ., είτε, πριν τη δολοφονία του Καίσαρα είτε αμέσως μετά, από τον Quintus

³³Βλ. ως παρόμοιο ελαφρό as, βλ. *RPCI*, 386-388, τις νομισματικές εκδόσεις της Λαμψάκου, ρωμαϊκής αποικίας ιδρυθείσας επί Ιούλιου Καίσαρα. Επικρατέστερο as είναι οι αρ. 2272-73. Για τα βάρη του ρωμαϊκού as την ίδια χρονική περίοδο στις ρωμαϊκές αποικίες βλ. *AMANDRY* 1997.

³⁴ASHTON 2001a, 53-66: για τη χρονολόγησή του είχε προταθεί πρόσφατα από τον R. Ashton η περίοδος του Α΄ मिθριδατικού πολέμου, επειδή πλήθος Ρωμαίων είχε διαφύγει στη Ρόδο για να σωθεί είτε από τους των εξαγριωμένους ντόπιους πληθυσμούς (λόγω της αισχροκέρδειας των Ρωμαίων negotiatores κ. ά.), είτε από τα στρατεύματα του Μιθριδάτη ΣΤ΄, που προήλασαν στην αφύλακτη (χωρίς στρατιωτικές δυνάμεις) ρωμαϊκή επαρχία. Βλ π.π. σλ. 9.

³⁵Βλ. *LINDOSII*, 347, *APOSTOΛΟΥ* 2019b, 10. Επίσης, *ΚΑΡΟΥΖΟΣ* 1973, 22, *BADDOOD* 2015. Ακόμη *ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ* 1989, 115, και τα σχόλιά του για την αναφορά : *πανάγυρις μετά τον πόλεμον*, σε κάποιες επιγραφές, ενώ απαντά και η έκφραση : *ἐφ' οὗ ἂ πᾶσα εἰρήνη καὶ εὐωνία ἐγένετο*, σε βάση ιαλύσιου ιερέα, βλ *HILLER VON GAERTRINGEN* 1931, 807 και *IACOPI* 1932, 169-255, αρ. 10, στ. 6-7.

³⁶Βλ. *APOSTOΛΟΥ* 2019b, 7-8. Στις εξαντλητικές μελέτες του M. Amandry για τις χάλκινες ρωμαϊκές εκδόσεις διερευνώνται οι κοπές των ρωμαίων στρατηγών, ιδίως του Οκτάβιου (βλ. *AMANDRY* 1986b, επίσης *AMANDRY-BARRANDON* 2008, 209-233), και του Μ. Αντώνιου την περίοδο που εδραιώθηκε η κυριαρχία του στην ανατολική Μεσόγειο, *AMANDRY* 1986a, 1987, 1990, 1998, 2008 και 2013.

Hortensius Hortalus στη Μακεδονία-ρωμαϊκή επαρχία, για τη νέο-ιδρυθείσα αποικία του Δίου ή για την Κασσάνδρεια, όπως επίσης ότι εκδόθηκε και στο ιερό της Δωδώνης από τον ιερέα Μενέδημο Αργεάδη, γόνου της μακεδονικής βασιλικής οικογενείας, επί των ημερών του Ιούλιου Καίσαρα, καθώς γνωρίζουμε ότι ο Μενέδημος υπήρξε φίλος του και θανατώθηκε για τον λόγο αυτόν από τον Βρούτο το 44 π.Χ.³⁷.

Εξετάσαμε, επίσης, την περίπτωση μικρής χαλκής υποδιαίρεσης (περί τα 16χιλ/3-4,5γρ.) με τους τύπους κεφαλή Διός προς δεξιά/ρόδον και ήλιος αναδυόμενος πάνω από το ρόδον. (εικ. 13) Ο εμπροσθότυπος είναι ήδη γνωστός από σειρά χαλκών εκδόσεων του τελευταίου τέταρτου του 3^{ου} αιώνα π.Χ., που θεωρήθηκαν τετράχαλκα (κεφαλή Διός/ρόδον)³⁸. Το νόμισμα με το ρόδον και τον αναδυόμενο ήλιο έχει, κατά τη γνώμη μας, σαφή πανηγυρικό χαρακτήρα: το επίσημο σύμβολο της ροδιακής πολιτείας, το ρόδον, βρίσκεται υπό την σκέπη του Ηλίου, της προστάτιδας θεότητας. Η μορφή του Διός στην εμπρόσθια όψη προσφέρει στα δύο ροδιακά στοιχεία την υπέρτατη θεϊκή προστασία. Έχουμε την πεποίθηση ότι η κοπή αυτή συνδέεται ακόμα και εικονογραφικά με την περίοδο απαλλαγής της Ρόδου από τα δεινά της εξαιτίας του Κάσσιου, και ότι σχετίζεται με την χάλκινη δραχμή, ως υποδιαίρεση μικρότερη του χαλκού οβολού · φαίνεται, επομένως, πολύ πιθανό ότι επρόκειτο για τετράχαλκο.

Ο Michel Amandry έχει επισημάνει ότι πρώτος ο Μάρκος Αντώνιος, πριν από τη μεταρρύθμιση που εφαρμόστηκε στο χάλκινο νόμισμα από τον Αύγουστο περί το 23 π.Χ., διαπίστωσε α) την έλλειψη ενδιάμεσων υποδιαίρεσεων μεταξύ δηναρίου και as, και β) ενθάρρυνε τις πόλεις να προχωρήσουν σε χάλκινες εκδόσεις³⁹.

Οι πρώτες νομισματικές εκδόσεις του Μάρκου Αντώνιου, γνωστές ως κοπές του (ρωμαϊκού) στόλου, αποτελούν αξιοπρόσεκτη παραγωγή από τρεις αξιωματούχους στην υπηρεσία του: του L. Calpurnius Bibulus, του L. Sempronius Atratinus και του M. Oppius Capito⁴⁰. Καθένας τους εξέδωσε από δύο σειρές (τη βαρύσταθμη και την πιο ελαφρά) με έξι χάλκινες υποδιαίρεσεις: σηστέρτιο, *tressis*, *dupondius*, *as*, *semis*

³⁷Για τα νομισματοκοπεία της Θεσσαλονίκης και της Πέλλας, βλ. *RPC I*, 288. Για τον Quintus Hortensius Hortalus, βλ. ΚΡΕΜΥΔΗ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ 1996, 145-154, ΚΡΕΜΥΔΗ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ 1998, 61-7, BURNETT 2000, 89-101. Για τον θάνατο του Μενέδημου Αργεάδη μαζί με τον Θεσσαλό Πετραίο, βλ. BETSIΟΥ 2016, 127-148, για την προσωπικότητα του Μενεδήμου, 137-138.

³⁸Βλ. ASHTON 1986, 1-18, επίσης *SNGFIN*, 562-565 και 566.

³⁹AMANDRY 1986a, 1987, 1990, AMANDRY –BARRANDON 2008, 230-233.

⁴⁰Βλ. βιβλιογραφία στη προηγούμενη σημ. και AMANDRY 1983-87, 82-85. Επίσης BRANSBOURG, WONG, PRATTE 2017, 73- 84 και *RPC I*, 284-286.

και *quadrans*, οι οποίες φέρουν σαφή χαρακτηριστικά, δύο κεφαλές ή τρεις στην εμπρόσθια όψη και συγκεκριμένα σύμβολα στην οπίσθια όψη, ώστε να αναγνωρίζονται χωρίς δυσκολία από τον τοπικό πληθυσμό⁴¹. Όλα δείχνουν πως οι δύο από τις τρεις σειρές, αυτές του Ατρατίνου και του *Capito* εκδόθηκαν στον ελλαδικό χώρο, όπως φαίνεται από τα ευρήματα, ενώ η σειρά του *Bibulus* ίσως κόπηκε στις βόρειες ακτές της Συρίας⁴². Οι ανωτέρω κοπές χρονολογούνται το 38/37 π.Χ. αφού την αμέσως επόμενη περίοδο, 36/35 π.Χ. θα ήταν πλέον αδύνατον να εκδίδονται νομίσματα με την κεφαλή της Οκταβίας⁴³. Η νέα σύζυγος του Μάρκου Αντωνίου, η Κλεοπάτρα, είναι μάλλον ο κυριότερος λόγος που σταμάτησε η έκδοση αυτή, των λεγόμενων αξιωματούχων του στόλου.

Έχουμε την πεποίθηση, όπως υποστηρίξαμε πρόσφατα⁴⁴, ότι την αμέσως επόμενη περίοδο, η Ρόδος ξεκίνησε την έκδοση βαρύσταθμων χάλκινων νομισμάτων (αντίστοιχων με τους σηστέριους των αποκαλούμενων εκδόσεων των αξιωματούχων του στόλου). Αυτές οι ροδιακές κοπές φέρουν τους τύπους: κεφαλή Διονύσου προς δεξιά ή αριστερά, με στεφάνι κισσού/ΡΟΔΙΩΝ [ΕΠΙ (ΤΑΜΙΑ)+όνομα], Νίκη επάνω σε πλώρη με κλαδί φοίνικα⁴⁵. (εικ. 14) Η σειρά αυτή φαίνεται ότι εγκαινίασε το νέο

⁴¹ Τρεις κεφαλές εικονίζονταν ως εμπροσθότυπος του *tressis*, ενώ μια απ' αυτές ήταν της Οκταβίας. Σχετικά με το τριασάριο της Χίου ο LAGOS 1998, 527, σημειώνει ότι το χιακό νόμισμα δεν ήταν δυνατόν να έχει αντιγράψει παρά μόνο τη ρωμαϊκή υποδιαίρεση *tressis* των κοπών του στόλου του Μάρκου Αντωνίου. Επιπλέον παρατηρεί ότι η Χίος αντέγραψε όχι μόνο το όνομα του νομίσματος αυτού –που είχε κοπεί πριν από δεκαετίες- αλλά και το βάρος του : «Certain issues of Marc Antony' coinage, including the 3-assaria copied by Chios, were in fact struck in local bronze systems of the East. This suggests a two way exchange between the Greek and Roman monetary systems with Romans issuing their bronze coinage in the Greek East on local systems and Greeks adopting Roman names for their own issues and of identical value (and standard) to these Eastern Roman issues. This also agrees with the fact that the earliest 3-assaria at Chios were struck on the same standard as the other denominations of this mint and therefore on the Greek system of 12 chalkoi to the obol». AMANDRY 1986, 74 : « Des types secondaires accompagnent ces marques de valeur : sur le sesterce, un osselet ; sur le *tressis*, la triskelis ; sur le *dupondius*, les bonnets des Dioscures ; sur l'as, la tête de Gorgone...»

⁴² Για την δράση του Ατρατίνου στον ελλαδικό χώρο και γενικότερα τη στρατιωτική και τη νομισματική του παρουσία, βλ. AMANDRY 2008, 421-434. Για τις εκδόσεις του Ατρατίνου στη Μονεμβασία, βλ. *ibidem*. Ο *Capito*, με τη μεγαλύτερη νομισματική παραγωγή και από τους τρεις, φαίνεται ότι είχε την ευθύνη για τις κοπές που θα κάλυπταν τις ανάγκες του στόλου που ναυλοχούσε στον Πειραιά, όταν έφθασε με τον Μάρκο Αντώνιο στην Αθήνα, βλ. *idem*, 1987, 78-79. Για τον *Bibulus*, τέλος, βλ. *ibidem*, σλ.76.

⁴³ Η μία από τις δύο ή τις τρεις κεφαλές, βλ. AMANDRY 1986.

⁴⁴ APOSTOULOU 2018a.

⁴⁵ Σε ορισμένες περιπτώσεις, στον εμπροσθότυπο συνδυάζεται το στεφάνι κισσού, κατεξοχήν του Διονύσου, με το ακτινωτό στεφάνι του Ηλίου. Σχετικά με τους ταμίες του ροδιακού κράτους, βλ. BRESSON 1997a. Αναφορικά με την απεικόνιση της Νίκης: άλλοτε η Νίκη πατάει σε οριζόντιο έδαφος ή σε ρόδον ή σε σφαίρα, εικονίζεται όρθια είτε προς δεξιά είτε προς αριστερά, κρατάει κατά κανόνα

νομισματικό τύπο της Ρόδου για τον πρώτο τουλάχιστον αιώνα της ρωμαϊκής κυριαρχίας, αφού ο ίδιος οπισθότυπος απαντά τόσο στις ροδιακές εκδόσεις επί Νέρωνος, όσο και επί Δομιτιανού⁴⁶.

Όπως έχουμε υποστηρίξει, η έναρξη της κοπής της σειράς Διόνυσος /Νίκη έγινε την περίοδο ηγεμονίας στην ανατολική Μεσόγειο του Μάρκου Αντωνίου, του Νέου Διονύσου, όπως ο ίδιος ήθελε να τον θεωρούν οι ελληνικοί πληθυσμοί. Σχετίζεται, όπως πιστεύουμε, με το κενό που δημιουργήθηκε από την κατάργηση της κοπής των βαρύσταθμων κερμάτων (των σηστέριων κυρίως) των αξιωματούχων του στόλου του. Το ροδιακό κράτος ήταν κατεξοχήν νησιωτικό, αναμφίβολα ενταγμένο στους γεωστρατηγικούς σχεδιασμούς του Μάρκου Αντωνίου και στις σχετικές απαιτήσεις του, έπρεπε, επομένως, να καλύπτει πολλές χρηματικές ανάγκες εκδίδοντας νόμισμα⁴⁷. Ίσως έτσι θα μπορούσε να εξηγηθεί η επιλογή του εμπροσθοτύπου:

κλαδί φοίνικα και άφλαστο ή στεφάνι. Η επιγραφή με το όνομα του νομισματοκόπου στις περισσότερες κοπές της σειράς δεν αναφέρεται στο αξίωμα του *ταμίου*, όπως συμβαίνει στις πρώτες κυρίως κοπές. Πρέπει να σημειωθεί ότι η πρώτη κοπή με την κεφαλή του Διονύσου έχει ως οπισθότυπο : ΡΟΔΙΩΝ ΤΑΜΙΑ ΤΕΙΜΟCΤΡΑΤΟΥ, ρόδον, αρ. και δεξ. του μίσχου τα σύμβολα παπαρούνα και στάχυ. Ο ίδιος νομισματοκόπος, σύμφωνα με την επιγραφή, αλλά και με ίδια τη μήτρα εμπροσθοτύπου εγκαινιάζει τη νέα παράσταση του οπισθοτύπου, τη Νίκη πάνω σε πρύμνη, με κλαδί φοίνικα και άφλαστο, βλ. RPCI, σλ. 455, αρ. 2748-2749. Για τον κατεξοχήν ρωμαϊκό χαρακτήρα του νομισματικού τύπου της Νίκης τον 1^ο αιώνα π.Χ., βλ. APOSTOΛΟΥ 2018a, ακόμη, KROMANN 1988 (θεωρεί ότι η παράσταση εμπνέεται από τη Νίκη της Σαμοθράκης) και τέλος VOLLKOMMER 2000, 735-743. Σύμφωνα με τον τελευταίο αναφερόμενο ερευνητή, η απεικόνιση της Νίκης στα εν λόγω ροδιακά νομίσματα, σε ορισμένες κοπές, έχει χαρακτήρα πανηγυρικό και μνημονεύει συγκεκριμένη νικηφόρο ναυμαχία· ως πρώτο παράδειγμα σχολιάζει τον οπισθότυπο της κοπής επί Νέρωνος, στη συνέχεια τον οπισθότυπο του RPCI, 2762 και, τέλος, του 2758. Εφόσον η άποψη αυτή ευσταθεί, αναφορικά ιδίως με τις δυο τελευταίες νομισματικές κοπές, θα μπορούσε να εικάσει κανείς ότι χρονολογούνται λίγο μετά το 31 π.Χ. (μετά τη ναυμαχία στο Άκτιο, εκδοθείσες με την ευκαιρία της κυριαρχίας του Οκταβιανού ή καλύτερα, με την ευκαιρία της παρουσίας του Οκταβιανού στη Ρόδο το 30 π.Χ., βλ. SARTRE 1991, 18). Οι ροδιακές εκδόσεις με τους τύπους Διόνυσος/Νίκη έχουν ελάχιστες διασταυρώσεις μητρών, επομένως, είναι δυνατόν, πράγματι, να «απλωθούν» χρονικά, ορισμένες καλύπτοντας την περίοδο ηγεμονίας του Μάρκου Αντωνίου [επικρατέστερες είναι εκείνες που φέρουν την επιγραφή *επί ταμία*+όνομα (Δαμαράτου/RPCI, 2750, Αντιπάτρου/RPCI, 2753)] και οι υπόλοιπες την περίοδο του Αυγούστου κυρίως, αλλά και του Τιβερίου (για ορισμένα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά με αυτά του Τιβερίου ή για άλλες τεχνολογικές ομοιότητες μεταξύ των οπισθοτύπων της σειράς, όπως για την παρουσία ρόδου ως σύμβολο στο πεδίο, βλ. RPCI, σλ. 455). Για το σύνολο της σειράς αυτής και γενικότερα των νομισματικών εκδόσεων της Ρόδου έως και την βασιλεία του Νέρωνα βλ. RPCI, σλ. 454-457.

⁴⁶ Είναι γνωστό το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του Νέρωνα για την επάνοδο της Ρόδου στο καθεστώς αυτονομίας που της είχε αφαιρεθεί από τον Κλαύδιο το 44 μ.Χ. και το επανέφερε, τελικά εκείνος. Βλ. BRESSON 1996, 227. Έκτοτε, από την περίοδο βασιλείας του Νέρωνα κ.ε., στις ροδιακές νομισματικές εκδόσεις εικονίζεται ως εμπροσθότυπος η κεφαλή του αυτοκράτορα. Πάντως το καθεστώς ελευθερίας της Ρόδου τον 1^ο αιώνα μ.Χ. δεν έμεινε αμετάβλητο μετά τον Νέρωνα· ο Βεσπασιανός στέρησε πάλι από τους Ρόδιους την αυτονομία, ενώ την επανέφερε ο Δομιτιανός.

⁴⁷ Το ροδιακό κράτος ενισχύθηκε με θαλάσσιες κτήσεις από τον Μάρκο Αντώνιο, βλ. π.π. σλ. 12. Για τα σχέδια του Μάρκου Αντωνίου στην περιοχή, βλ. TZAMTZIS 2006, 2013, συγκεκριμένα για την περίπτωση της Κρήτης.

απεικόνιζε την προσωποποίηση θεότητας, όχι τη μορφή ηγεμόνα ή ζεύγους ηγεμόνων ενώ συχνά ο Διόνυσος έπαιρνε και τα χαρακτηριστικά του Ηλίου⁴⁸. Πάντως η μορφή του Διονύσου στα νομίσματα αρχαίων ελληνικών πόλεων, π.χ. της Νάξου, αντανακλούσε σαφώς και τη σημασία του οίνου ως εμπορεύσιμου προϊόντος του τόπου, όπως γνωρίζουμε άλλωστε και από πολλές άλλες περιπτώσεις αγαθών/προϊόντων – νομισματικών τύπων, π.χ. το στάχυ στα νομίσματα του Μεταποντίου⁴⁹. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το εμπόριο κρασιού αποτελούσε σπουδαίο κεφάλαιο και στην οικονομία της Ρόδου, κρίνοντας από το τεράστιο πλήθος των ροδιακών αμφορέων, το εξαιρετικά μεγάλο εύρος εντοπισμού των στις ανασκαφές και, τέλος, το υπερβολικά μεγάλο ποσοστό τους σε σχέση με τους αμφορείς από άλλες περιοχές, που έχει εντοπιστεί στην πτολεμαϊκή Αλεξάνδρεια⁵⁰. Ίσως ο νέος ροδιακός νομισματικός τύπος είχε κι αυτόν το χαρακτήρα, τον προπαγανδιστικό και διαφημιστικό, υπενθύμιζε και διέδιδε το σημαντικότερο αυτό τοπικό προϊόν που η εμπορία του θα είχε προφανώς υποστεί σοβαρότατο πλήγμα επί μεγάλο χρονικό διάστημα, ήδη από τα τέλη του 2^{ου} και ασφαλώς τον 1^ο αιώνα π.Χ. (μιθριδατικοί πόλεμοι, πειρατεία)⁵¹. Δεν αποκλείεται ο εμπορικός και διαφημιστικός χαρακτήρας της απεικόνισης του Διονύσου να στάθηκε ο καθοριστικός λόγος ώστε να μην ζητηθεί μεταβολή στους τύπους του ροδιακού νομίσματος από τον Οκταβιανό μετά την κυριαρχία του και την δημιουργία της ενιαίας ρωμαϊκής επικράτειας, της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας⁵².

Το ροδιακό νομισματοκοπείο τον 1^ο και τον 2^ο αιώνα.

⁴⁸ Στις κοπές των αξιωματούχων του στόλου εικονιζόταν ο Αντώνιος και η ρωμαία σύζυγός του Οκταβία, βλ. π.π. σλ. 15 και 16, σημ. 41. Για νομισματικές κοπές με την παράσταση Διονύσου ως εμπροσθοτύπου επί Μάρκου Αντωνίου βλ. APOSTOΛΟΥ 2018a.

⁴⁹ Για βιβλιογραφία σχετικά με τις νομισματικές εκδόσεις της Νάξου, βλ. *ibidem*, 112, σημ. 15, επίσης NICOLET 1988, 1997 και TULLY 2013, 62, σημ. 42.

⁵⁰ GABRIELSEN 1997, 64-65, 71-74. BRESSON 2006a, LUND 2011, BADOOD 2015.

⁵¹ Για ροδιακούς αμφορείς με κεφαλή Διονύσου (;) ως σφραγίδα, βλ. FINKIELSZTEJN, 2000.

⁵² Για τη Ρόδο επί Αυγούστου, υπό δυσμενέστερους όρους - χωρίς τις κτήσεις που είχαν παραχωρηθεί επί Μάρκου Αντωνίου - αν και διατήρησε το καθεστώς αυτονομίας, βλ. HILLER VON GAERTRINGEN 1931, 808-814, ERSKINE 1991, BRESSON 1996. Αναφορικά με τις μικρές (βάρος: περί το 1 γρ) αργυρές εκδόσεις της Ρόδου την πρώιμη ρωμαϊκή περίοδο, βλ. *RPCI*, 2745, 2746, θα πρέπει να εκφράσουμε τις επιφυλάξεις μας · φαίνεται πιθανότερο να έχουν αναμνηστικό –επετειακό χαρακτήρα. Ίσως το ίδιο συμβαίνει α) με το *RPC* II, 1189A (βάρος: 0, 85γρ)· πρόκειται για έκδοση επί Δομιτιανού όπως και β) με το *RPC* III, 2176 (βάρος: 1, 02γρ) έκδοση επί Νέρβα. Οι εκδόσεις αυτές είναι γνωστές από ένα μόλις τεμάχιο.

Το χαλκό βαρύσταθμο ροδιακό νόμισμα με την απεικόνιση της κεφαλής Διονύσου, αντιστοιχούσε στον σηστέριο του ρωμαϊκού νομισματικού συστήματος, ενώ στη Ρόδο φαίνεται ότι είχε την ονομαστική αξία του διδράχμου. Όπως ήδη αναφέραμε, ροδιακή δραχμή με τους αμιγώς τοπικούς τύπους: κεφαλή ακτινοστεφούς Ηλίου προς δεξιά/ρόδον σε στικτό κύκλο με σύμβολα στα πεδία, υπήρχε ήδη από το 40 π.Χ., ενώ, εάν ληφθεί υπόψη αφενός το εντυπωσιακό πλήθος της σειράς αυτής και αφετέρου η υπερβολική φθορά που ενίοτε παρατηρείται σε νομίσματα της σειράς όταν προέρχονται από ανασκαφές, φαίνεται πως πρόκειται για νομισματική σειρά με μακρόβια χρήση και κυκλοφορία⁵³. Επί αυτοκράτορα Νέρβα, όταν έγινε αλλαγή του οπισθοτύπου στα ροδιακά αντίστοιχα βαρύσταθμα νομίσματα, η απεικόνιση της Νίκης που κρατά κλαδί φοίνικα αντικαταστάθηκε από εκείνη της ανδρικής μορφής σε χειραψία με ιστάμενη γυναικεία (ο Ήλιος κι η Ρόδος;) ενώ η επιγραφή ήταν πλέον : ΡΟΔΙΩΝ ΔΙΔΡΑΧΜΟΝ⁵⁴. Επειδή αρχικά θεωρήθηκε ότι ο προσδιορισμός της αξίας ΔΙΔΡΑΧΜΟΝ διαφοροποιούσε – διπλασίαζε - την αξία των νομισμάτων που έφεραν την επιγραφή από εκείνα της προηγούμενης περιόδου (με τον παγιωμένο τύπο: κεφαλή Διονύσου ή κεφαλή αυτοκράτορα/Νίκη), αν και το μέγεθός τους έμεινε παρόμοιο - τόσο το βάρος, όσο και η διάμετρος-, θεωρήθηκε ότι ο προγενέστερος (ήδη προαναφερθείς) τύπος ήταν δραχμή⁵⁵. Αντίθετα, νομίζουμε, ότι η επιγραφή ΡΟΔΙΩΝ ΔΙΔΡΑΧΜΟΝ επαναβεβαίωνε την ονομαστική αξία και την προέλευση του βαρύσταθμου νομίσματος, καθώς είχε πλέον καταργηθεί ο παγιωμένος οπισθότυπος με την απεικόνιση της Νίκης και εμφανίζονταν νέες παραστάσεις⁵⁶: ιστάμενη ανδρική και γυναικεία μορφή σε χειραψία (ο Ήλιος κι η Ρόδος;) [εικ. 15]· ιστάμενη πυργοστεφής Τύχη κρατάει σκήπτρο και Νίκη (εικ. 16)· Σάραπις ιστάμενος κρατάει σκήπτρο και Νίκη (εικ. 17)· Διόνυσος ιστάμενος θωπεύει μικρό πάνθηρα και κρατάει θύρσο (εικ. 18)· Ποσειδών γυμνός ακουμπάει λυγισμένο το πόδι σε πλώρη, βαστάει ακροστόλιο και τρίαινα (εικ. 19) κ.ά. Η επιγραφή αποτελεί το μόνο αμετάβλητο στοιχείο της κοπής τους, παρέχοντας σαφείς πληροφορίες για την αξία και την

⁵³Βλ. π.π., σλ.14. Επίσης, ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2019b.

⁵⁴RPCIII, 2177-2179 ή με την παράσταση όρθιας Τύχης που κρατά Νίκη ή την παράσταση όρθιου Σαράπιδος, επίσης με Νίκη, βλ. RPC III, 2180 -2181.

⁵⁵BMCCaria, cxvii, RPC I, σλ.454-57 και ASHTON 1991. Αλλά ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ 2019b.

⁵⁶Ο εμπροσθότυπος ήδη από την εποχή του Νέρωνα έφερε το αυτοκρατορικό πορτραίτο, βλ. π.π., σλ. 17, σημ. 46.

προέλευσή τους. Αξίζει, πάντως να σημειωθεί ότι χάλκινα δίδραγμα όπως αυτά δεν έχουν βρεθεί στις ανασκαφές της Ρόδου, ενώ και ο όγκος των εκδόσεων αυτών μοιάζει περιορισμένος.

Τον 2^ο μ.Χ. αιώνα, πριν τη δυναστεία των Αντωνίων, υπάρχουν ροδιακά δίδραγμα χωρίς αυτοκρατορικό πορτραίτο, στην εμπρόσθια όψη των οποίων εικονίζεται είτε η προτομή της Τύχης (εικ.20) είτε η ακτινοστεφής κεφαλή του Ηλίου⁵⁷. Επίσης, στο ίδιο (;) ίσως χρονικό διάστημα κόβεται μια αρκετά αξιόλογη νομισματική σειρά, αυτή τη φορά μικρότερου μεγέθους, 18χιλ./περί τα 3γρ., προτομή Ηλίου προς δεξιά/προτομή Σαράπιδος προς δεξιά⁵⁸ · είναι κοπές σε αξιόλογη ποσότητα, από τις οποίες ικανός αριθμός νομισμάτων έχει εντοπιστεί και ανασκαφικά στη Ρόδο. (εικ. 21)

Μολονότι υπάρχουν ροδιακές κοπές του δεύτερου μισού του 2^{ου} αιώνα επί Αντωνίνου Ευσεβούς, Μάρκου Αυρήλιου και Κομμόδου (RPCIV, 925-927), (εικ.22-23) όπως δηλώνει το πορτραίτο και η επιγραφή του εμπροσθοτύπου (στην πρώτη και τη δεύτερη περίπτωση, ΑΝΤΩΝΙΝΟΣ και ΒΗΡΟΣ αντίστοιχα), περιορισμένος αριθμός των οποίων έχουν εντοπισθεί και ανασκαφικά στη Ρόδο, τίθεται το ερώτημα⁵⁹: ποιά από τα πιο πάνω νομίσματα κάλυψαν τις δαπάνες μετά τον ισχυρό σεισμό του 155 μ.Χ. καθώς και τις δαπανηρές επίσης εργασίες της κατασκευής του ρωμαϊκού τετράπυλου περί τα τέλη του 2^{ου} – αρχές 3^{ου} αιώνα⁶⁰; Μολονότι δεν υπάρχει κανένα γνωστό εύρημα με δίδραγμα στη σύνθεσή του, όπως τα προαναφερόμενα, χωρίς το αυτοκρατορικό πορτραίτο (RPCIII, 2185-87⁶¹), θα ήταν

⁵⁷RPCIII, 2185-87, γνωστά από περιορισμένο αριθμό τεμαχίων, 4 και 26 [=16 (οπ: ΔΙΔΡΑΧΜΟΝ, Νίκη στεφανώνει τρόπαιο) +10 (οπ: ΡΟΔΙΩΝ ΔΙΔΡΑΧΜΟΝ, όρθια γυναικεία μορφή κατενώπιον, κάτω από θόλο που κρατούν μικρές αιωρούμενες Νίκες)] αντίστοιχα · άγνωστος ο αριθμός μητρών. Σύμφωνα με το RPCIII, σλ. 270, η χρονολογία κοπής τους είναι η περίοδος αυτοκρατόρων Νέρβα ή/και Τραϊανού. Κανένα νόμισμα από τα ανωτέρω δεν εντοπίστηκε στις ανασκαφές της Ρόδου, ενώ αξιοσημείωτος αριθμός τεμαχίων με την μορφή του Διονύσου (βλ. ΑΡΟΣΤΟΛΟΥ 2018a) ή χάλκινων ροδιακών δραχμών, κεφαλή Ηλίου/ρόδον, είναι συνηθέστερα ευρήματα στις ανασκαφές της Ρόδου.

⁵⁸Υπάρχουν μερικές ακόμη μικρού μεγέθους κοπές που σημειώνονται στο RPCIII, 2188-89. Προτομή Ηλίου/Σαράπιδος: RPCIII, 2190-91, γνωστά 26 και 38 τεμάχια αντίστοιχα · άγνωστος είναι ο αριθμός μητρών. Βλ. και ASHTON 1996. Σχετικά με την απεικόνιση του Σαράπιδος, είτε σε προτομή είτε ως μορφή όρθια είτε σε άλλη παράσταση, σε νομίσματα ρωμαϊκών χρόνων, μικρασιατικών και θρακικών νομισματοκοπείων βλ. BRICAULT 2017, όπου σχετική πλούσια βιβλιογραφία.

⁵⁹ Με μέγεθος μικρό (R3, R4 -όπως σημειώνεται στο RPCIII- και μη προσδιορισμένης, μικρής, υποδιαίρεσης το νόμισμα Κομμόδου). Είναι γνωστά από 82, 13 και 85 τεμάχια αντίστοιχα · άγνωστος ο αριθμός μητρών.

⁶⁰CANTE1986-1987 και BRESSON 1996.

⁶¹ Οι δύο πρώτες κοπές φέρουν την επιγραφή ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΣΕΒΑΣΤΩΝ στον εμπροσθότυπο.

άραγε πιθανό να χρονολογούνται μερικές δεκαετίες αργότερα, είτε στο δεύτερο μισό του 2^{ου} αιώνα, είτε στο τέλος του, την περίοδο των μεγάλων οικοδομικών έργων ; Είναι πιθανό άραγε να επιβιώνουν, να κυκλοφορούν ακόμη ως τα τέλη του 2^{ου} αιώνα τα βαρύσταθμα χάλκινα των προηγούμενων αιώνων (Διόνυσος-δίδραχμο, Ήλιος-δραχμή)⁶²; Ερωτήσεις που δεν έχουν ασφαλείς απαντήσεις. Πάντως, δεν φαίνεται τα ερωτήματα αυτά να είναι τόσο ουσιώδη, καθώς, όπως ξέρουμε από άλλες περιοχές, στο πλαίσιο της αυτοκρατορίας, η εξεύρεση νομίσματος ικανοποιούνταν και από τις ίδιες τις ρωμαϊκές εκδόσεις⁶³.

Τον 3^ο αιώνα η Ρόδος δεν κόβει πλέον νόμισμα⁶⁴. Η σημαντικότερη νομισματική πληροφορία, την οποία έχουμε εξασφαλίσει από τις ανασκαφές της πρώην ΚΒ΄ ΕΠΚΑ, αφορά σε δύο νομισματικούς θησαυρούς με ρωμαϊκές κυρίως αυτοκρατορικές κοπές του 3^{ου} αιώνα. Φαίνεται ότι οι αποθησαυρισμοί αυτοί σχετίζονται με την κάθοδο των Γόθων (μαζί με τους Έρουλους), τις βαρβαρικές επιδρομές του 268 ή 269/70. Πρόκειται για την κατάχωση δυο μικρών νομισματικών θησαυρών σε κεντρικότατο σημείο της πόλης, όχι μακριά από το άλλοτε πολεμικό λιμάνι της Ρόδου, σε περιοχή ιδιωτικών κατοικιών, προ του κινδύνου των Γόθων, λόγω της προσέγγισης του στόλου τους στη Ρόδο, που όμως δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι τελικά την έπληξε⁶⁵.

Λίγο αργότερα ο Διοκλητιανός (284-305μ.Χ), εφάρμοσε ριζική διοικητική και νομισματική μεταρρύθμιση⁶⁶. Πρωτεύουσα της επαρχίας των νήσων (provincial insularum), που περιλάμβανε 53 νήσους, ήταν η Ρόδος, ενώ σταμάτησε οριστικά η λειτουργία νομισματοκοπειών που επέμεναν στην παραγωγή τοπικού νομίσματος,

⁶² Η διαπίστωση αυτή, της μακράς κυκλοφορίας πολύ πρωιμότερων νομισμάτων, γίνεται για τον ελλαδικό χώρο, ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 2006, 44.

⁶³ ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 2006.

⁶⁴ Αντίθετα με το γενικότερο κλίμα για το μεγάλο πλήθος νομισματικών εκδόσεων των μικρασιατικών νομισματοκοπειών, βλ. JOHNSTON 2012.

⁶⁵ ΑΡΟΣΤΟΛΟΥ 2016c, οικ. Σολούνια, σημ. 3, 4, οικ. Κατσαρά, σημ. 7, 8. ΚΟΛΛΙΑΣ 2001, 303-4. Σύντομη αναφορά, επίσης, στην επιδρομή των Γόθων και λεηλασία της Ρόδου, το 269, μετά τη λεηλασία του Ηραίου της Σάμου και του Αρτεμισίου της Εφέσου, κάνει ο ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ 1994, 144.

⁶⁶ Εξέδωσε και το περίφημο έδικοτο τιμών, βλ. HARL 1996, 152-154. Η Μικρά Ασία χωρίστηκε σε δύο διοικήσεις, Ασίας και Πόντου. Στην διοίκηση της Ασίας, που χωρίστηκε σε 10 συνολικά επαρχίες, περιλαμβάνονταν και το μεγαλύτερο μέρος των νήσων του Α. και Ν. Αιγαίου.

όπως η Αλεξάνδρεια. Η νομισματική παραγωγή αποτελούσε πλέον ευθύνη αυτοκρατορικών μόνον νομισματοκοπειών, όπως αποφάσισε η κεντρική εξουσία.

Η γεωγραφική θέση της Ρόδου, όσο προνομιακή υπήρξε για την ευημερία και ανάδειξη του τόπου σε σπουδαίο πολιτικό και οικονομικό παράγοντα κατά την ελληνιστική περίοδο, τόσο ασήμαντη αποδείχθηκε στα ρωμαϊκά χρόνια: η Ρόδος δεν ήταν κάποιο σημαντικό λιμάνι της αυτοκρατορίας, ούτε παραμεθόρια θέση καίριας στρατηγικής σημασίας, ενώ, παρά το όμορφο φυσικό της περιβάλλον, σπάνια υπήρξε σταθμός στις αυτοκρατορικές περιοδείες.

Κατά τη διάρκεια της ρωμαϊκής δημοκρατίας οι πλούσιες νομισματικές εκδόσεις της Ρόδου, *φίλης και συμμάχου* της Ρώμης, συνέβαλαν στην κάλυψη πολεμικών δαπανών των Ρωμαίων στρατηγών, στη συνέχεια όμως, με χάλκινες πλέον νομισματικές εκδόσεις, η Ρόδος, καθώς προάσπιζε τη διατήρηση της αυτονομίας της (ή την επανάκτησή της), φρόντιζε για την συνεπή στοίχιση στο ρωμαϊκό νομισματικό σύστημα.

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

M. AMANDRY 1983-87, « À propos de L. Sempronius Atratinus », *SM* 33-37/132, 82-85.

M. AMANDRY 1986a, « Le monnayage en bronze de Bibulus, Atratinus et Capito : une tentative de romanisation en Orient », *SNR* 65, 73-85

M. AMANDRY 1986b, « La genèse de la réforme monétaire augustéenne en Occident », *CEN*, Bulletin 23.2, 21-34

M. AMANDRY 1987, « Le monnayage en bronze de Bibulus, Atratinus et Capito : une tentative de romanisation en Orient. Part II », *SNR* 66,

M. AMANDRY 1990, « Le monnayage en bronze de Bibulus, Atratinus et Capito. Part III », *SNR* 69, 69-96

M. AMANDRY 1997, Les colonies romaines ont-elles été le vecteur de l'introduction de dénominations romaines au pourtour de la Méditerranée ?, *Topoi* 7/1, 13-148

M. AMANDRY 1998, "The Coinage of Bibulus again", στο A. Burnett-U. Wartenberg-R. Witschonke (eds), *Coins of Macedonia and Rome: Essays in Honor of Charles Hersh*, London, 185-188

M. AMANDRY 2008, « Le monnayage de L. Sempronius Atratinus revisité », *AJN* 20, 421-434

M. AMANDRY 2013, « L'ATRATINVS AVGVRA/ANTONIVS IMP », P. van Alfen-R. B. Witschonke (eds.), *Essays in honor of Roberto Russo*, Zürich-London, 389-395

M. AMANDRY - J.-N. BARRANDON 2008, « La genèse de la réforme monétaire augustéenne » M. P. Garcia-Bellido-A. Mostalac-A. Jiménez (eds.), *Del Imperium de Pompeyo a la Auctoritas de Augusto, Homenaje a M. Grant*, ANEJOS DE AESPA 47, Madrid, 209-233

E. APOSTOLOU 1995, « Les drachmes rhodiennes et pseudo-rhodiennes de la fin du IIIe et du début du IIe s. av. J.-C. », *RN* 150, 7-19

E. APOSTOLOU 1999, *L'histoire monétaire de Rhodes pendant l'époque hellénistique*, Doctorat, Université de Paris IV- Sorbonne

E. APOSTOLOU 2002, « Rhodes Hellénistique. Les trésors et la circulation monétaire », *Ευλιμένη* 3, 117-182

E. APOSTOLOU 2011 : « L'économie de Rhodes hellénistique et son influence en mer Égée », στο *Nomisma, La circulation monétaire dans le monde grec antique*. Actes du colloque international Athènes, 14-17 avril 2010, Th. Faucher, M.-Chr. Marcellesi, O. Picard (εκδ.), (*BCH* Supplément 53), Αθήνα, 367-374

E. APOSTOULOU 2016a, « Les plinthophores rhodiennes, les Romains et la première guerre mithridatique », *RN* 173, 123-136

E. APOSTOULOU 2016b, « Les plinthophores rhodiennes et la fin de ce monnayage », *CIN XV*, 454-548

E. APOSTOULOU 2016c, « Δύο ρωμαϊκοί θησαυροί από την πόλη της Ρόδου » (αδημοσίευτο)

E. APOSTOULOU 2018a, « Monnaies rhodiennes à la tête de Dionysos », *International 2-day Symposium on Numismatics "Mando Oeconomides"*, (Οβολός 13), 109-121

E. APOSTOULOU 2018b, « L'argent rhodien après les plinthophores », *RN* 175, 129-146

E. APOSTOULOU 2019a, « Crète-Cyrénaïque et Rhodes : relations continues et influences monétaires » (υπό δημοσίευση στη σειρά *Annuario Suppl.*)

E. APOSTOULOU 2019 b, « Le monnayage rhodien au Ier s. av. J.-C. durant les guerres civiles de la république romaine » (υπό δημοσίευση)

R. ASHTON 1986, « Rhodian Bronze Coinage and the Earthquake of 229-226 BC » στο *NC* 146, 1-18

R. ASHTON 1987, « Rhodian-Type Silver Coinages from Crete », *SM* 37/146, 28-39

R. ASHTON 1991, « A Rhodian Coinage in the Early Imperial Period. (CH 3: no. 82) » στο *Recent Turkish Coin Hoards and Numismatic Studies*, C.S Lightfoot (εκδ.), 71-90.

R. ASHTON 1996, « A Rhodian Bronze Hoard of the Late Second Century AD », *Studies in Ancient Coinage from Turkey*, R. Ashton (εκδ.), London, 41-42.

R. ASHTON 2001a, « Rhodian Coinage and Mithradates VI », *NC* 161, 53-66

R. ASHTON 2001b, « The Coinage of Rhodes 408-c. 190 BC », στο *Money and its Uses in the Ancient Greek World*, A. Meadows, K. Shipton (eds.), Oxford, 2001, 79-115

R. ASHTON, A.-P. C. WEISS 1997, « The Post-Plinthophoric Silver Drachms of Rhodes », *NC*, 1997, 1-40

R. ASHTON, A. R. MEADOWS 2008, « The Letoon Deposit », *NC* 2008, 111-134

R. ASHTON, P. KINNS, A. MEADOWS 2014, « Opuscula Anatolica IV [(iii) A new cistophoric fraction of Tralles (?)], *NC*, 2014, 1-28 [(iii) : 17-19]

N. BADOOD 2015, *Le temps de Rhodes, Une chronologie des inscriptions de la cité fondée sur l'étude de ses institutions*, (*Vestigia* 63), Munich

M. BERTHOLD 1984, *Rhodes in the Hellenistic Age*, Ithaca

A. BETSIUO 2016, « Reconsidering the Interpretation and Dating of Ancient Coins : The Case of Bronze Coins from Dodona in the Name of Menedemos Argeades » στο *Gephyra* 13, 127-148

G. BRANSBOURG, D. WONG, E. PRATTE 2017, « Le monnayage de Marc dit des préfets de la flotte » et l'apport de la collection Rick B. Witschonke », στο L. Bricault, A. Burnett, V. Drost, A. Suspène (διευθ.), *Rome et les provinces. Monnayage et Histoire. Mélanges offertes à Michel Amandry*, Bordeaux, 73- 84

A. BRESSON 1996, « L'onomastique romaine à Rhodes », *ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ* 21, 225-238

A. BRESSON 1997a, « La monnaie rhodienne au Ier s. a.C. Nouveautés et interrogations », *Topoi*, 7, 11-32

A. BRESSON 1997b, « Remarques préliminaires sur l'onomastique des esclaves dans la Rhodes antique στο *Schiavi e dipendenti nell'ambito dell' 'oikos' e della 'familia'* », *Atti del XXII Colloquio GIREA* Pontignano (Siena) 19-20 novembre 1995, M. Moggi, G. Cordiano (εκδ.), Pisa, 117-126

A. BRESSON A. 2001a , « Monétaires rhodiens du IIe siècle a.C. : onomastique et société », στο *Les Cités d'Asie Mineure Occidentale au IIe siècle a.C.*, A. Bresson, R. Descat (éd.), (Ausonius Études 8), Bordeaux, 197-211

A. BRESSON 2001b, « Timôn de Syracuse et les drachmes rhodiennes à Délos », *REA* 103 (1-2), 131-156

A. BRESSON 2006a « The Athenian Mint in the Second Century BC and the Amphictionic Decree », *Annali* 52, 45-85

A. BRESSON 2006b, Relire la Chronique du temple lindien, *Topoi* 14, 2, 527-551

L. BRICAULT 2017, Sarapis au droit des monnaies provinciales romaines d'Asie Mineure et de Thrace, *NC* 177, 213-244

A. BURNETT 1987, *Coinage in the Roman World*, London

A. BURNETT 2000, « The Coinage of Roman Macedonia », *Οβολός* 4, 89-101

M. CANTE 1986-1987, « Rodi: l'arco quadrifonte sull decumano Massimo », *ASAA*, 201-202

A. ERSKINE 1991, « Rhodes and Augustus », *ZPE* 88, 271-275

G. FINKIELSZTEJN 2000, « Chronologie et diffusion des dernières amphores timbrées rhodiennes : étude préliminaire », *Rei Cretariae Romanae Favtorum, acta* 36, 407-415

V. GABRIELSEN 1993, « Rhodes and Rome after the Third Macedonian War», στο *Centre and Periphery in the Hellenistic World*, P. Bilde et alii (eds.), (*Studies in Hellenistic Civilization IV*), Aarhus, 132-161

V. GABRIELSEN 1997, *The Naval Aristocracy of Hellenistic Rhodes*, (*Studies in Hellenistic Civilisation VI*), Aarhus

V. GABRIELSEN 2013, « Rhodes and the Ptolemaic kingdom: the commercial infrastructure», στο *The Ptolemies, the Sea and the Nile*, K. Buraselis, M. Stefanou, D. J. Thompson (eds.), Cambridge, 66-81

T. HACKENS (et LEVY) 1965, « Trésor hellénistique trouvé à Délos en 1964 (Les monnaies) », *BCH*, 89, 503-534

G. IACOPI 1932, « Nuove epigrafi dalle Sporadi meridionali », *Clara Rhodos II*, Ρόδος 165-256.

A. JOHNSTON 2012, « The provinces after Commodus» στο *The Oxford handbook of Greek and Roman Coinage*, Chapter 24, εκδ. W. Metcalf, Oxford, 453-467

K. HARL 1996, *Coinage in the Roman Economy*, London

F. HILLER VON GAERTRINGEN 1931, «Rhodos», *RE suppl.* V, 731 κ.ε.

K. JENKINS 1989, «Rhodian Plinthophoroi – A Sketch», στο *Kraay-Mørkholm Essays*, G. Le Rider et alii (εκδ.), Louvain-la-Neuve, 101-119

ΧΡ. ΚΑΡΟΥΖΟΣ 1973, *Ρόδος. Ιστορία-Μνημεία-Τέχνη*, Αθήνα

F. KIRBIHLER 2013, « Brutus et Cassius et les impositions, spoliations et confiscations en Asie mineure durant les guerres civiles (44-42 a.C.)», στο *Spolier et Confisquer dans les mondes grec et romain*, M-C. Ferries, F. Delrieux (εκδ.), 345-366

Η. ΚΟΛΛΙΑΣ 2001, « Οικισμοί, κάστρα και μοναστήρια της Μεσαιωνικής Κω» στο *Ιστορία-Τέχνη-Αρχαιολογία της Κω*, Α' Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Κως 2-4 Μαΐου 1997, (επιμ. Γ. Κοκκορού-Αλευρά, Α. Α. Λαιμού, Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά), Αθήνα, 291-320.

B. ΚΟΝΤΟΡΙΝΗ 1981, « Το Σκυθικό βασίλειο της Κριμαίας και η Ρόδος τον 2^ο αι. π.Χ. Οι επιγραφικές και αρχαιολογικές μαρτυρίες», στο *Αρχαιογνωσία* 2,2, Αθήνα, 224-233

S. ΚΡΕΜΥΔΙ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ 1998, « Quintus Hortensius Hortalus in Mecedonia (44-42 BC) », στο *ΤΕΚΜΗΡΙΑ* 4, 61-76

Σ. ΚΡΕΜΥΔΗ-ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΥ 1996, *Η Νομισματοκοπία της Ρωμαϊκής Αποικίας του Δίου*, Αθήνα

J. KROLL 1993, “The coins”, στο *The Athenian Agora XXVI*

A. KROMANN 1988, « The Greek Imperial Coinage from Cos and Rhodes», στο *Archaeology in Dodecanese*, (εκδ.) Dietz S. – I. Papachristodoulou, Copenhagen, 213-217

C. LAGOS 1998, *A study of the Coinage of Chios in the Hellenistic and Roman periods*, PhD Thesis, University of Durham

J. LUND 2011, « Rhodian Transport Amphorae as a Source for Economic Ebbs and Flows in the Eastern Mediterranean in the Second Century BC», στο *The Economies of Hellenistic Societies, Third to First Centuries BC*, 280-295.

J. LUND 2014, « Pots and Politics: Reflections on the Circulation of Pottery in the Ptolemaic and Seleukid Kingdoms», στο *Pottery, Peoples and Places* (εκδ.) P.G. Bilde, M.L. Lawall, Aarhus, 297-307

M.-C. MARCELLESI 2007, «Le trésor du temple du Létôon de Xanthos (1975, 2002). Les monnaies rhodiennes et la circulation monétaire en Lycie à la basse époque hellénistique», *RN*, 2007, 163, 45-90

A. MEADOWS 2001, « Money, Freedom, and Empire in the Hellenistic World», στο *Money and its Uses in the Ancient Greek World*, A. Meadows, K. Shipton (εκδ.), Oxford, 53-63

H. NICOLET 1988, «Remarques sur le monnayage de Naxos (Cyclades) à l'époque classique», στο *Πρακτικά του XII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασσικής Αρχαιολογίας 1983*, τ. Β', Αθήνα, 159-162

H. NICOLET 1987, « Naxos (Cyclades) Archaique: monnaies et histoire. La frappe des 'canthares' de la fin du VIe siècle à c. 470 av, J.-C. », *NAC-QT* 26, 63-121

RPC I-IV, Burnett A.-Amandry M.-Ripollès P.P., *Roman Provincial Coinage*, vol. I-IV), London-Paris, (I) 1992, (II) 1999, (III) 2015, (IV) on line

I. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ 1989, *Οι αρχαίοι ροδιακοί δήμοι*, Αθήνα

X. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ 1994, *Ιστορία της Ρόδου*, Αθήνα

O. PICARD 1996, Monnaie óλοσχερής , monnaie se poids réduit, *apousia* en Eubée, à Délos et ailleurs, στο *ΧΑΡΑΚΤΗΡ, Αφιέρωμα στη Μάντω Οικονομίδου*, 243-250

O. PICARD 2017, « Les derniers emplois du tétradrachme dans le Nord de l'Égée », στο C. Doyen (διευθ.), *Étalons monétaires et mesures pondérales entre la Grèce et l'Italie*, (Numismatica Loveniensia 21), Louvain-La-Neuve, 209-224

S. PSOMA 2017-18, «À propos des drachmai argyriou symmachicou, *TEKMHPIA* 14, 107-148

M. SARTRE 1991, *L'Orient romain*, Paris

SARTRE M. 2006, *Ελληνιστική Μικρασία* (μτφρ Δ. Παλαιοθόδωρος, επιμ. Μ. Κοκολακης)

SNGFin : Sylloge Nummorum Graecorum Finland, I, The Erkki Keckmann coll. in the Skopbank, Helsinki, I, Helsinki, 1994

THOMSEN CH. 2013, *The Corporate Polis. The politics of association in Hellenistic Rhodes (323 BCE-64CE)*, PhD thesis, University of Copenhagen

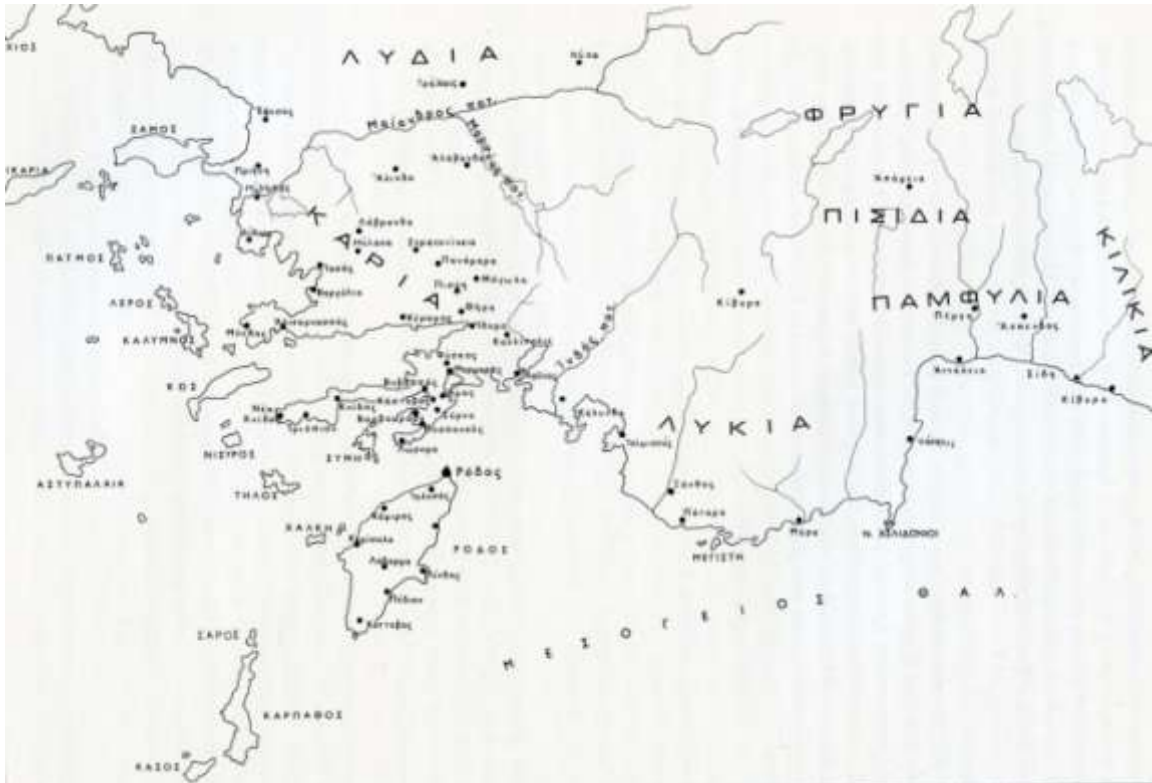
I. ΤΟΥΡΑΤΣΟΓΛΟΥ 2006. *Η Ελλάδα και τα Βαλκάνια πριν από τα τέλη της Αρχαιότητας*, Αθήνα

J. TULLY 2013, *The Island Standard*, N.Y.

I. TZAMTZIS 2006, «Antoine, Cléopâtre et la Crète. A propos de Dion Cassius 49, 32, 4-5», Traina G.-Pisé B.-Buongiorno P. (εκδ.), *Studi sull' eta de Marco Antonio* (Rudiae 18), 353-369

I. TZAMTZIS 2013, *Creta Romana*, (ΤΑΛΩΣ ΚΑ'), Χανιά

R. VOLLKOMMER 2000, «Aspekte der Nikedarstellung auf römischen Provinzialprägungen des Ostens in iulisch-claudischer Zeit mit einem Exkurs zur Rekonstruktion der Nike von Samothrake», *XII CIN*, (εκδ.) B. Kluge και B. Weisser, Berlin, Akten I, 735-743

Χάρτης 1: Η περιοχή του Ροδιακού κράτους (ελληνιστική περίοδος)

Εικ. 1: Ροδιακά ετράδραγμα (545, 547-548), δίδραγμα (546)

Εικ. 2: Τετράδραγμα με τύπους Αλεξάνδρου (διεθνείς)

Εικ. 3: Δραχμές (552-553-554), ημίδραχμο (555)

Εικ. 4: Πλινθοφόροι δραχμές

Εικ. 5: Ψευδο-ροδιακές δραχμές, κοπές Κρητης

Εικ. 6: Ομάδα D: δραχμή (667), ημίδραχμα (668-671)

Εικ. 7: Χρυσός στατήρας (163), ημιστάτηρο (204) τέταρτο στατήρα (123, 174)

Εικ. 8: αργυρό δίδραχμο περιόδου πλινθοφορικής ομάδας D

Χάρτης 2 : Περιοχή Ποντώρεια (αρχαίος δήμος Ποντωρέων)

Εικ. 9 : Αργυρά δίδραχμα

Εικ. 10 : (ΕΦΑΔΩΔ Ν2922) : Τετράδραχμο (;)

Εικ. 11: χαλκοί οβολοί

Εικ. 12: χαλκές δραχμές

Εικ. 13: τετράχαλκα ;

Εικ. 14: χαλκό δίδραχμο (ΕΦΑΔΩΔ Ν2228)

Εικ 15: (RPC III 2177),
Χαλκό δίδραχμο επί Νέρβα

Εικ 16 : (RPC III 2180)
Χαλκό δίδραχμο επί Νέρβα

Εικ 17: (RPC III 2181)
Χαλκό δίδραχμο επί Νέρβα

Εικ 18 : (RPC III 2183)
Χαλκό δίδραχμο επί Τραϊανού

Εικ 19 : (RPC III 2184). Χαλκό δίδραχμο επί Τραϊανού

Εικ. 20 (RPC III, 2185). Χαλκό δίδραχμο, τέλη 1^{ου}-αρχές 2^{ου} αι μ.Χ.

Εικ. 21: ροδιακά χαλκά : ΡΟΔΙΩΝ, προτομή Ηλίου/ ΡΟΔΙΩΝ, προτομή Σαράπιδος

Εικ. 22: ροδιακά χαλκά επί Αντωνίνου Ευσεβούς

Εικ. 23: ροδιακά χαλκά επί Κομμόδου

The monetary history of Rhodes during the Roman Period

The Rhodian plinthophoroi drachms (SNGFIN, I, 621-638/) –fig. 4- reflect an important monetary reform that took place in ca. 190 BC. They replaced mainly the latest numerous pre-plinthophoric drachms (fig. 3) -struck lighter than the Rhodian coin standard, at ca. 2.50-2.80g-as well as the entire preceding pre-plinthophoric coin production (didrachms mostly, tetradrachms to cover exceptional expenses and, in a particular case-fig. 1, Alexander-type tetradrachms- fig. 2). Group D (SNGFIN, I, 664-675) comprises a quite interesting period of Rhodian plinthophoric coinage -εικ. 6; it is characterised by an exceptionally abundant production of gold staters and their denominations –fig. 7-, silver didrachms -fig. 8-, some drachms and plenty of hemidrachms -fig. 6. It appears closely connected with the huge military expenses of the Rhodian state due to the city's siege by the Pontic forces in ca. 89 BC, during the First Mithridatic war. The weights of these plinthophoroi drachms and hemidrachms are similar to the Roman quinarii and sestertii respectively, denominations recently struck in silver and both in Rome.

The subsequent, and final, silver Rhodian issue bears on the reverse, a full-blown rose from above -fig. 9- (SNGFIN,I, 738-744); the weight equals almost two drachms of the previous plinthophoric groups, the last ones (D and E). Therefore, it is possible to consider it a Rhodian didrachm.

The capture of Rhodes by Cassius in 44 BC, the savage looting of both the entire (public and private) local wealth (gold and silver) and plenty of the numerous masterpieces of art that embellished the town, could be related to the following curious issue: a large module bronze issue bearing on the reverse, almost the same types of the previous silver Rhodian didrachms with an oak wreath instead of a border of dots around the rose should be reconsidered- fig. 10. The XRF analysis of one specimen at the Numismatic Museum of Athens revealed a surprisingly high-in-silver alloy (Ag c.70 c/%). Hence, this restricted issue might have the official nominal value of a tetradrachm according to the Attic weight standard, even if the other two examples under examination were of no similar alloy.

Other Rhodian bronze coins, ca.17/18-21/22 mm diam., 3- 5/6+g weight, -fig. 11- (SNGFIN, I, 747-756) bearing, in some cases, certain monetary magistrate names - same with those on the large bronze pieces with the oak wreath on the reverse-already considered as bronze obols, should be also equivalent to the light Roman as.

Discussing another Rhodian large module bronze issue –fig. **12**- (SNGFIN, I, 731-737) bearing original local types (head of Helios/P-O, rose, a border of dots), we’ve argued that it should be better identified with a Rhodian bronze drachm since most Greek cities struck no more silver coinage at the time. These Rhodian bronze drachms might have been struck after the battle of Philippi, the death of Cassius and the expulsion of his troops from Rhodes,ἐφ’ οὗ ἡ εἰρήνη καὶ εὐετηρία ἐγένετο...(42/41BC) according to the famous honorary inscription from Lindos (*Lindos 347*). A small bronze denomination bearing on the obverse, the head of Zeus and on the reverse, a rose surmounted by a radiate solar disk (a tetrachalkon based on the obverse of a similar previous denomination –fig. **13**) could indicate the recovery of Rhodes following the recent disaster. The bronze Rhodian drachm should be equivalent to a Roman dupondius, the favorite denomination of the Roman Imperatores.

Marc Antony, the master of the Eastern Mediterranean after the battle of Philippi, was remarkably active in advancing the use of the Roman denominations in the Greek world, given his efforts to spread the Roman monetary system in the Greek-speaking regions. The so-called fleet coinage, struck by his “prefects”, Atratinus, Capito and Bibulus, even if for a very short period, ca. 38/37 BC, it appears to have influenced other local coinages. Among them the large Rhodian bronze issues bearing on the obverse, the head of Dionysus with either an ivy wreath and/or radiate and on the reverse, a Nike on either a prow or a rose or a sphere with a palm branch – fig. **14**- (SNGFIN, I, 760-762), equivalent accordingly, to a heavy Roman sestertius. This coin should be a Rhodian didrachm since the commencement of its striking. The obverse, inspired initially by the New Dionysus-the beloved deity of Marc Antony- and promoting the wine production of Rhodes, lasted for decades until the reign of Nero, whose image was the first Imperial to be depicted. The reverse though, i.e. the Nike, survived as the official symbol of the Rhodian didrachm for more than a century, until the reign of Nerva. Afterwards, the Rhodian didrachm continued to be used even after the replacement of Nike on the reverse with various representations, e.g. standing Tyche or Serapis etc., while continually bearing the inscription: ΠΟΔΙΩΝ ΔΙΑΠΑΧΜΟΝ (fig. **15, 16, 17, 18, 19**).

Another quite important issue, judging by the numerous specimens found in the excavations of Rhodes, bears on the obverse, the bust of Helios and on the reverse, of Serapis –fig. **21**. It is dated to the first half of the 2nd century AD as also two

particular types of didrachms that bear on the obverse, no Imperial portrait but either the head of Tyche –fig. **20**- or the radiate head of Helios and the common yet unusual inscription: ΡΟΔΙΟΙ ΥΠΕΡ ΤΩΝ ΣΕΒΑΣΤΩΝ (or CEBACTΩN); the inscription ΔΙΔΡΑΧΜΟΝ on the reverse inevitably reminds the value of the coin since the types are now varied (no more standardised).

Of much smaller module is the Rhodian coinage covering the second half of the 2nd century AD, i.e the reigns of Antoninus Pius –fig. **22**-, Marcus Aurelius and Commodus –fig. **23**. Since then, the local mint ceases coin production.

A picture of the 3rd century AD coin circulation emerges from two small coin hoards found in a central area of Rhodes, close to the Hellenistic military harbour. They consist of primarily Roman Imperial issues buried under exceptional conditions of terror and panic when the Gothic fleet sailed in the Aegean in AD 268 or 269/70 along with the Herulians and circumnavigated the island, without however apparently invading it.

In contrast to its previous flourishing economic, commercial and political life during the Hellenistic period, Rhodes was surprisingly insignificant to the Roman Empire. Even though the effort for autonomy, a principal aim of Rhodes throughout the Roman period, was not always victorious yet the adoption of the Roman monetary system was accomplished by the Rhodians with noticeable success.